

Zondag

12 sept. 2021

OPEN MONUMENTENDAG MECHELEN

[MECHELEN.BE/OPENMONUMENTENDAG](https://mechele.be/openmonumentendag)

MECHELEN

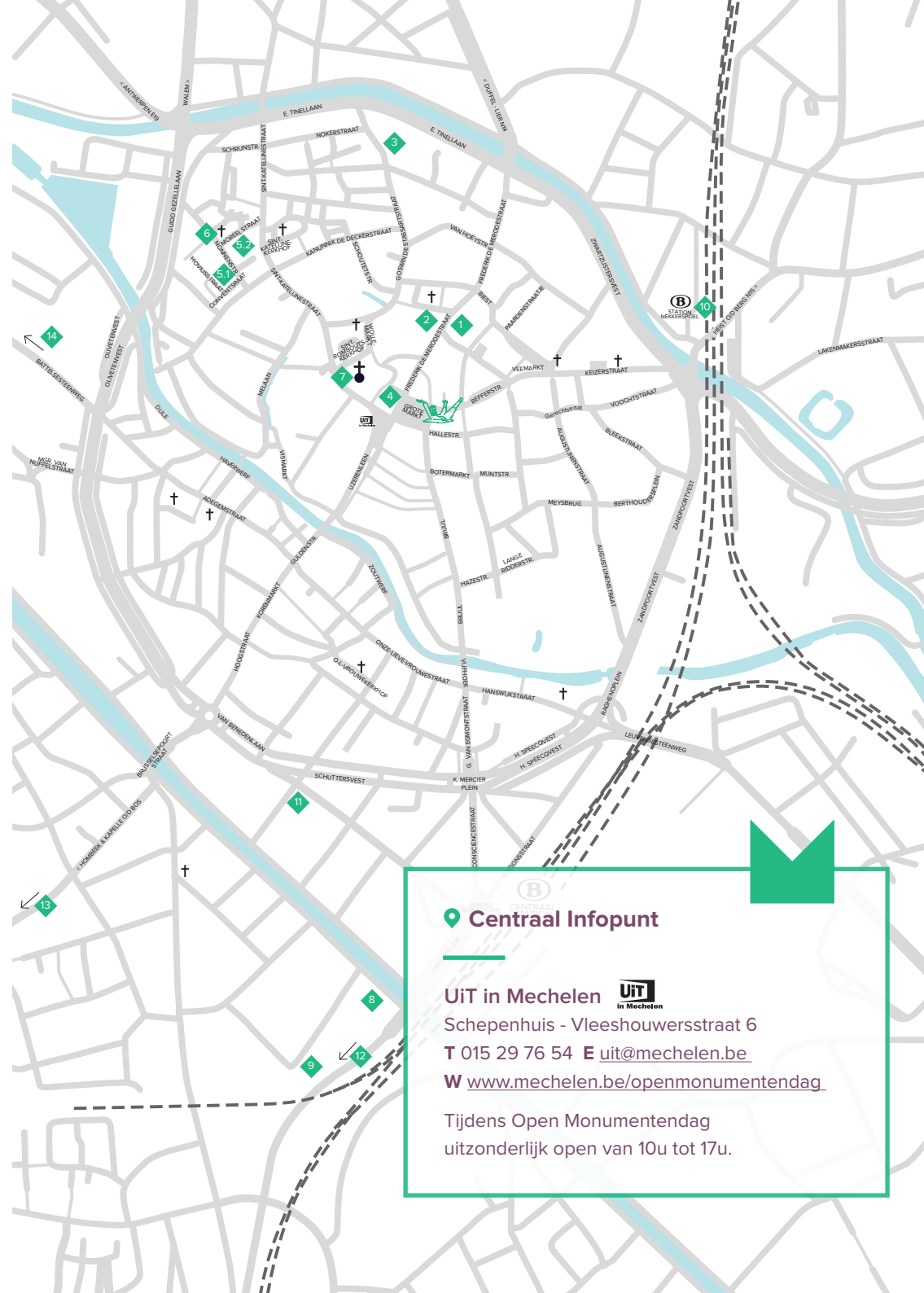
Inhoudstafel / Plattegrond

Voorwoord

'Cultuur voor allen' / Advies van de Cultuurraad,
Buitengewoon Meedoen en de Mechelse Ouderraad

1	Oude Stadsfeestzaal / Lumière Mechelen Frederik de Merodestraat 28	2
2	Huis Cadix Frederik de Merodestraat 41	4
3	Predikherenkerk Goswin de Stassartstraat 88	8
4	De Beyaert Grote Markt 1	10
5	Sint-Barbara de Grote (1) - Moreelshuis (2) / Sjarabang 42 / 50 Hoviusstraat 2 - Moreelstraat 3	18
6	Begijnhofkerk Nonnenstraat 28	26
7	Sint-Romboutskathedraal / dakkap Sint-Romboutskerkhof z.nr.	34
8	Vroegere Inofer-site / Inofer Mechelen Guldendal 17	42 / 50
9	Vroegere Trap-site / Trap Guldendal 21	56
10	Nekkerspoelstation / Baeckens Books Ontvoeringsplein 12	62
11	Vroeger Sint-Maartenziekenhuis / Maarten Willem Rosierstraat 1	68
12	Park Hof Grisar Zemstbaan 119	74
13	Park kasteel Expoel Expoelstraat 2 (Hombeek)	78
14	Gemeentehuis en onderwijzerswoning Leest / Ferm kinderopvang Leest Ten Moortele 1 (Leest)	86
	Bronverwijzingen	92
	Colofon	100
		108
		116
		123

INHOUD

Centraal Infopunt

UiT in Mechelen

Schepenhuis - Vleeshouwersstraat 6

T 015 29 76 54 E uit@mechelen.be

W www.mechelen.be/openmonumentendag

Tijdens Open Monumentendag
uitzonderlijk open van 10u tot 17u.

Al sinds 1989 openen op de tweede zondag van september honderden monumenten in heel Vlaanderen de deuren. Voor de 33ste maal op rij is ook Mechelen dit jaar weer van de partij. We verwelkomen je graag in een van de 18 opengestelde locaties, verspreid over de stad.

Ook dit jaar zorgen we ervoor dat je de opengestelde monumenten in alle veiligheid kan bezoeken. De opengestelde parken en de meeste gebouwen zijn bovendien voldoende groot om de onderlinge afstand te garanderen. Waar dat moeilijker ligt houden onze medewerkers een extra oogje in het zeil.

Europees thema rond inclusie

Deze editie van de Open Monumentendag speelt in op het Europese jaarthema rond inclusie. Zo kan je in het Groot Begijnhof terecht in de 17de-eeuwse woning waar Sjarabang deelnemers met en zonder beperking de kans geeft om zich creatief uit te leven. Het resultaat van al die scheppingsdrang kan je even verderop gaan bewonderen in het Moreelshuis.

Op aangeven van Buitengewoon Meedoen, de Mechelse adviesraad voor personen met een beperking, verweefden verschillende verenigingen inclusieve activiteiten in het programma. In het vroegere klooster Cadix verzorgt het Luisterend Oog optredens in Vlaamse Gebarentaal. In de Oude Stadsfeestzaal, waar binnenkort stadsbioscoop Lumière Mechelen de deuren opent, vinden er twee dementievriendelijke rondleidingen plaats. In de gelauwerde bib van Het Predikheren kan je terecht voor een talenspel in braille en handalfabet van Willekom en in het Schepenhuis vind je de installatie ON(be)GRIJPBAAR van de vzw Ommezien en keramiste Marika Vansant. Op het Ontvoeringsplein ten slotte, kan je in de Verhalenbus terecht met je persoonlijk verhaal over migratie.

Bedrijvigheid rond het spoor

Als eindhalte van de oudste spoorlijn op het Europese vasteland, wilden we in Mechelen ook aandacht besteden aan het Europees jaar van het spoor. Daarvoor kan je onder meer terecht in het pas gerestaureerde Nekkerspoelstation, sinds kort de nieuwe thuis van de Mechelse uitgeverij Baeckens Books. Vlakbij het hoofdstation kan je een bezoek brengen aan twee vroegere fabrieken, die aan het begin staan van een nieuwe toekomst.

De komende jaren worden de naast elkaar gelegen sites van Inofer en Trap respectievelijk door de ontwikkelaars PSR en Codic en door Tervia's en Triginta omgevormd tot een groene stadswijk met ruimte voor wonen, werken en ontspannen. Een ontwikkeling waarin het aanwezige monumentale erfgoed telkens een centrale rol speelt. Aan de overzijde van de Leuvensevaart gonst het eveneens van de activiteit. Op de plek van het vroegere Sint-Maartenziekenhuis in de Lepoldstraat ontwikkelt Ciril een nieuwe, gediversifieerde stadsbuurt. Ook hier is er oog voor het aanwezige erfgoed, zoals u zelf kan ontdekken in de fraaie 19de-eeuwse hoekwoning met de Willem Rosierstraat.

Op de werf

Dit jaar mogen we je ook verwelkomen op enkele werven. In het vroegere klooster Cadix zijn de voorbereidingen aan de gang voor de herbestemming tot elf wooneenheden. Een project met een belangrijk inclusief aspect, want de opbrengst uit de verkoop van de appartementen helpt bij het financieren van het zorgverblijf in de twee aanpalende woningen. Aan de overzijde van de straat, in de Oude Stadsfeestzaal, kan je terecht voor een sneakpreview van de nieuwe stadsbioscoop Lumière Mechelen, die in oktober de deuren opent. Met de restauratie van de predikherenkerk wordt nu ook het laatste deel van dit vroegere klooster aangepakt. Vanaf de stellingen in en tegen de kerk laten onze gidsen je van dichtbij kennismaken met het verloop van zo'n monumentale restauratie en met de bijhorende problemen en keuzes.

Zelden te bezoeken

Deze Open Monumentendag biedt je ook de mogelijkheid om enkele plekken te bezoeken die maar zelden toegankelijk zijn. Voor het eerst in 30 jaar kunnen we je nog eens verwelkomen in een gedeelte van de Beyaert dat doorgaans gesloten blijft. Tijdens je bezoek aan de eerste verdieping en de zolder evoceren onze gidsen het rijke verleden van dit voormalige stadhuis, dat vanaf de 13de eeuw verschillende grootse verbouwingen onderging. Ook de zolder van de Sint-Romboutskathedraal is een plek die doorgaans weinig betreden wordt. Omdat we vorig jaar maar een beperkt aantal bezoekers konden toelaten, bieden we jullie graag opnieuw die kans.

De groene rand

Mechelen is meer dan de historische binnenstad. Dat kan je zelf ontdekken in het net geopende park van het vroegere Hof Grisar en in het domein rond het 18de-eeuwse kasteel Expoel. Met het Fort van Walem is ook een van de 'klassieke' buitenlocaties van de partij. Ga zeker ook even langs in het vroegere gemeentehuis van Leest en de naastgelegen onderwijzerswoning, waar Leest Geweest en Kinderopvang Ferm Leest je onderdompelen in de oude en nieuwe functies van deze beschermde panden.

Alexander Vandersmissen, Burgemeester
Koen Anciaux, Schepen van Financiën, Gebouwen, Eigendommen,
Monumenten, Landbouw en Dierenwelzijn

VOORWOORD

Sjarabang theater © Mart De Wever (Sjarabang vzw)

Hoe bezoek je veilig Open Monumentendag?

- Vrijwilligers van Open Monumentendag zien erop toe dat er nooit te veel bezoekers in één locatie zijn. Het kan zijn dat je even moet wachten tot je de locatie kan bezoeken.
- Draag een mondkapje in de opengestelde locaties.
- Hou zoveel mogelijk 1,5 meter afstand.
- Raak tijdens je bezoek zo weinig mogelijk aan en was of ontsmet regelmatig je handen.
- Hoest of nies in je elleboog en gebruik papieren zakdoekjes.
- Blijf thuis als je ziek bent.

www.mechelen.be/coronavirus

© Pasform.be

CULTUUR VOOR ALLEN

CULTUUR VOOR ALLEN

Advies van de Cultuurraad, Buitengewoon Meedoen en de Mechelse Ouderenraad

- Met een buddy naar cultuur kunnen gaan
- Ook op de Academie, het Conservatorium of elders les kunnen volgen
- Meedoen aan een voorstelling, tentoonstelling en de stad maakt daar reclame voor
- Informatie geven die gemakkelijk te vinden én te begrijpen is voor wie slechtziend, gehoorgestoord of verstandelijk beperkt is
- De UitPas met het sociale tarief automatisch geven aan wie er recht op heeft

Dit zijn maar enkele tips om iedereen evenwaardig aan cultuur te laten deelnemen. Ongeacht fysieke, verstandelijke, financiële of sociale mogelijkheden of beperkingen.

Mechelen, integraal toegankelijke stad, dat is de ambitie. Dit voor cultuur waarmaken, dat is het engagement van drie Mechelse adviesraden: Cultuurraad, Buitengewoon Meedoen (adviesraad voor personen met een handicap) en Mechelse Ouderenraad.

Lees het document met de 5 adviezen aan de stad:
<https://www.mechelen.be/cr-210401-advies-inclusie-integraal>

01

OUDE STADSFESTZAAL

Lumière Mechelen

Frederik de Merodestraat 28

De Mechelse geschoeide karmelieten

De karmelieten - een kloostergemeenschap gericht op stil gebed, armoede en handenarbeid - zouden al in 1254 een Mechels klooster gesticht hebben in de wijk Nekkerspoel. In 1303 vestigden ze zich in de binnenstad, op een uitgestrekt terrein tussen de Varkensstraat, de Biest en de Frederik de Merodestraat. De Mechelse karmelieten doorstonden het moeilijke einde van de 16de eeuw met de sloop van het klooster door de protestanten in 1580 en de scheuring binnen de orde in 1593. De gemeenschap, die als geschoeide karmelieten de versoepelde leefregel bleef hanteren, herbouwde haar klooster mooier dan voorheen. Met de inbeslagname en de verkoop van dat klooster door de antiklerikale Franse bezetter in 1796 en de sloop in 1804, kwam er echter een einde aan hun aanwezigheid in Mechelen.

Deze gravure van Lucas Vorstermans toont het ruime, heropgebouwde klooster van de Mechelse geschoeide karmelieten in 1734. Vooraan de Frederik de Merodestraat met de toegangspoort tot het voorplein van de barokke kloosterkerk (links) en de ingang van het klooster (midden).

Een woning met een grote tuin

Het kaalgeslagen terrein van het vroegere klooster werd in 1819 opgedeeld in 13 percelen en openbaar verkocht. Het grootste gedeelte kwam in handen van omwonenden die ze meestal in gebruik namen als tuin. Rond 1859 kwamen bijna al deze loten in het bezit van advocaat Guillaume Frans. Hij liet de kluizenaarswoning die ooit tegen de kloosterkerk had aangeleund, uitbreiden en maakte van de rest van het terrein een tuin.

Na het overlijden van het kinderloze echtpaar Frans werd de eigendom in 1880 opnieuw opgedeeld, ditmaal in 25 loten, en openbaar verkocht. In opdracht van het stadsbestuur kocht stadsarchitect Victor Louckx toen het huis aan de Veemarkt en zeven grote loten van de tuin.

Het plan bij de annonce van de openbare verkoop in 1880 toont de verkaveling van de enorme tuin van het huis aan de Veemarkt.

De Rijksmiddelbare Meisjesschool

Om het plaatsgebrek in de bestaande stedelijke meisjesscholen op te vangen, liet het stadsbestuur in 1881 het huis aan de Veemarkt inrichten tot een betalende 'lagere meisjesschool met voortgezet programma'. Die werd op vraag van het ministerie van Onderwijs nog datzelfde jaar omgevormd tot een Rijksmiddelbare Meisjesschool.

Alles onder een dak

Al van bij de aanvang bestond de idee om op een deel van het terrein een bewaarschool en een grote zaal te bouwen. Die laatste moest dienen als overdekte speel- en gymnastiekruimte en als feestzaal voor verenigingen en voor de andere stedelijke scholen, die zo functioneel gebouwd waren dat ze een zaal ontbeerden. Bovendien was er door het grote succes van de Rijksmiddelbare Meisjesschool vrijwel meteen nood aan nieuwe klassen.

Stadsarchitect Victor Louckx werkte twee voorstellen uit; het bestuur koos in 1883 voor de versie die de zaal en de klassen onder één dak samenbracht. De turn- en feestzaal, de huidige Oude Stadsfeestzaal, kwam aan de Frederik de Merodestraat te liggen. Aansluitend hierop plande Louckx een klasvleugel met één verdieping en een overdekte middengang, momenteel in gebruik door het Instituut voor Kunst en Ambacht (IKA). Op 1 september 1885 werd de nieuwbouw in gebruik genomen.

Al in 1897 bleek een gezamenlijk gebruik van de zaal door de stad en de school niet langer werkbaar. Steeds meer verenigingen vroegen om de zaal te mogen gebruiken, wat enkel kon na toestemming van de school. Door het risico op beschadiging was de zaal ook weinig geschikt als gymnastieklokaal. Kort daarop werd de school gescheiden van de zaal, die voortaan alleen nog dienst zou doen als stadsfeestzaal.

Inrichting tijdens het interbellum

Rond 1923 brachten de stadsdiensten de eerste afwerking aan: op de muren een geschilderde lambrisering in houtimitatie met daarboven een zachte groen-beige laag; de zuilen en mogelijk ook de bühnewanden hadden een bruinrode kleur, de boogzwikken een okerafwerking. Het materiaal-technisch onderzoek wees uit dat het volledige interieur nadien een groene kleur kreeg. Deze fase werd echter heel snel overschilderd.

Reconstructietekening van de rond 1936 aangebrachte schildering op de wanden en de zuilen.
© VandenBorre-Lauwers bvba

In 1936 volgden opnieuw aanpassingswerken. De muren werden rozebruin geschilderd. De zuilschachten kregen een okerkleur met een roodbruine marmerschildering. De kapitelen, de deuren en de balustrade werden donkergroen, bijna zwart geschilderd. De bühne werd afgewerkt met een donkerrode laag, met in de booglijst een auberginekleur.

Tegelijkertijd werd in het middenvak een parket aangebracht op een betonnen ondervloer, afgeboord door cementtegels onder de gaanderijen. Expert Mario Baeck schrijft ze toe aan de Gentse firma S.A. Les Usines à carreaux en ciment Fièvé, die ze tussen 1914 en 1940 fabriceerde. Dezelfde tegels komen ook voor in de vestibule aan de straatzijde. Onder meer daarom kan de bouw van deze vestibule met dubbele trap - bedoeld om de interne circulatie te verbeteren - rond 1936 gedateerd worden.

Hoogdagen na het herstel

Na oorlogsschade werd de volledige dakconstructie in 1949 vervangen door een stalen gebinte. Toen ook verdween de historische - vermoedelijk houten - lantaarn in de zaal voor de huidige ijzeren constructie met een ophangstelsel. Een vijfde afwerkingsfase kleurde aansluitend het hele interieur wit. In de tweede helft van de 20ste eeuw draaide de stadsfeestzaal op volle toeren met dansfeesten, theatervoorstellingen, exposities en andere festiviteiten.

Een eerste aanzet

In de jaren 1980 vonden enkele aanpassingswerken plaats en werd de witte kleur van de vorige fase hernomen. Rond 2009 bleek echter een globalere aanpak van het gebouw - zes jaar voordien beschermd als monument - noodzakelijk. Aanvankelijk vertrok het stadsbestuur vanuit de idee om de stadsfeestzaal in eigen beheer te restaureren en opnieuw als zaal te gebruiken.

Om zicht te krijgen op de historische afwerkingen en om de uiteindelijke restauratieopties te kunnen vastleggen, voerde de firma Examino (nu VandenBorre-Lauwers) een materiaal-technisch onderzoek uit. Hun studiewerk leidde tot de beslissing om enkel voor de vestibule terug te gaan naar de vroegere kleurstelling. Voor de zaal zelf bleek een lichte natuursteenkleur, aansluitend bij de laat 19de-eeuwse architectuur, de beste keuze.

DG architecten kregen de opdracht om een concreet restauratiedossier uit te werken. In 2010 werd er in de zaal echter een te hoge concentratie asbestvezels gemeten afkomstig van de dakconstructie. Het stadsbestuur stelde de firma Renotec aan om het bestaande dak te verwijderen, een metalen nooddak te plaatsen en de asbesthoudende verf te fixeren.

Stadsbioscoop Lumière Mechelen

Aanvankelijk was het de bedoeling van de stad om de functie van feestzaal te behouden. Dit vereiste echter zware akoestische ingrepen die de erfgoedwaarde van de zaal zouden schaden. Daarom ging het stadsbestuur in 2013 op zoek naar een externe partner. Het kwam in 2015 tot een akkoord met de firma Lumière om de Oude Stadsfeestzaal in concessie te geven voor de uitbating van een kleinschalige stadsbioscoop met drie zalen.

Het stadsbestuur nam de restauratie en de aanpassing van het gebouw op zich, en deed daarvoor een beroep op architecte Ilse Diddens van DG architecten (Mechelen). De uitvoering van de werken werd toegekend aan aannemer Monument-Vandekerckhove. De nieuwe invulling van de Oude Stadsfeestzaal werd ontworpen door Architectuuratelier Dertien 12 (Brugge).

Om de eigenheid van de als monument beschermde Oude Stadsfeestzaal te vrijwaren en om te voldoen aan de strenge akoestische normen, kwam er in het gebouw een betonnen constructie waarin drie gestapelde filmzalen een plaats kregen. De iets grotere cinemazaal beneden - bijvoorbeeld bedoeld voor premières - en de twee zaaltjes daarboven zijn bereikbaar via een nieuwe metalen trappenpartij in de vroegere scèneboog en een lift in de hoek.

De doordachte plaatsing van de zalen maakt dat de architectuur van de stadsfeestzaal aanwezig blijft als een historisch waardevol kader. Ze biedt zo ook een meerwaarde voor de horeca in het gebouw, waarvoor Lumière de krachten bundelde met de Mechelse brouwerij Het Anker. Het bioscoopcafé kreeg een plek op de sfeervolle 19de-eeuwse galerij op de verdieping, die een prachtig zicht biedt op de centrale ruimte met de bioscoopzalen en op de architectuur van het gebouw. In de lobby beneden werd een aparte bar ingericht, waar bezoekers een glaasje kunnen bestellen voor tijdens de film. Beide niveaus zijn verbonden door een nieuwe dubbele steektrap die aansluit op het tussenniveau van de gerestaureerde traphal uit het interbellum.

Een meer uitgebreide versie van de historiek en het materiaal-technisch onderzoek is te vinden in de brochure van 2018 op www.mechelen.be/omd-2018_brochure_lrp.pdf.

Tekst: Marc Debatty, Sofie Stevens en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Na het voltooiën van de betonconstructie met de bioscoopzalen werd de nieuwe dakconstructie geplaatst. © Sofie Stevens, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen.

Door het plaatsen van verlichtingsarmaturen boven de metalen lantaarn van het middendeel krijgt deze zijn vroegere functie terug.

02

HUIS CADIX

Frederik de Merodestraat 41

Eeuwenlang voelde de fine fleur van de Mechelse burgerij zich thuis in de Sint-Jansparochie. Vele leden van de Grote Raad en andere gefortuneerden lieten er luxueuze woningen bouwen, symbool van hun rijkdom en aanzien. Zo ook de familie Huens, die haar fortuin vooral dankte aan een langdurige deelname aan het lokale bestuur.

Het 'groot huis' van de familie Huens

Het bouwblok tussen het ijzeren hek dat de plaats aanduidt waar de Melaan stroomde en het voormalige parochiekerkhof van Sint-Jan was oorspronkelijk in handen van één familie. Door vererving werden er mettertijd enkele ondiepe kavels afgesplitst, zonder echter te raken aan het 'groot huis' met een navenant grote tuin, die zich uitstrekte tussen de Melaan en het Sint-Janskerkhof. In 1599 verkocht Koenraad van Halen het eigendom aan stadsontvanger Rombout Huens, die al eigenaar was van de naastgelegen brouwerij en mouterij De Trektang. De familie Huens bleef nog tot in 1761 in het bezit van dit pand, dat we momenteel kennen als Cadix, een benaming die trouwens pas vanaf 1835 in de bronnen opduikt.

Op het primitief kadastraal plan van circa 1824 is te zien hoe de tuin van het 'groot huis' (rood) zich uitstrekte van het Sint-Janskerkhof tot tegen de Melaan.

Wonen entre cour et jardin

De familie Huens liet het huis verschillende malen herinrichten. De huidige opzet danken we vermoedelijk aan Maria Anna Van Volden, weduwe van de in 1735 overleden Bernard Alexander Huens, burgemeester en thesaurier van de stad.

Rond 1744 - datum aangeduid op de makelaar van de toegangspoort - werd het pand verbouwd tot een hotel de maître zoals de toonaangevende Franse wooncultuur dat voorstond. In lijn met het via modelboeken verspreide ideaal van het wonen *entre cour et jardin* ontstond hier een meesterwoning die via een aanbouw met een koetspoort leidde naar een binnenplaats met een U-vormig woonhuis, waarvan de korte zijde achteraan uitgaf op de ruime tuin met een theepaviljoentje aan de Melaan. De nog onbekende architect slaagde er bovendien in om het huis een illusie van de zo verlangde symmetrie mee te geven, zonder dat het hoekhuis met het Sint-Janskerkhof toen al tot de eigendom behoorde.

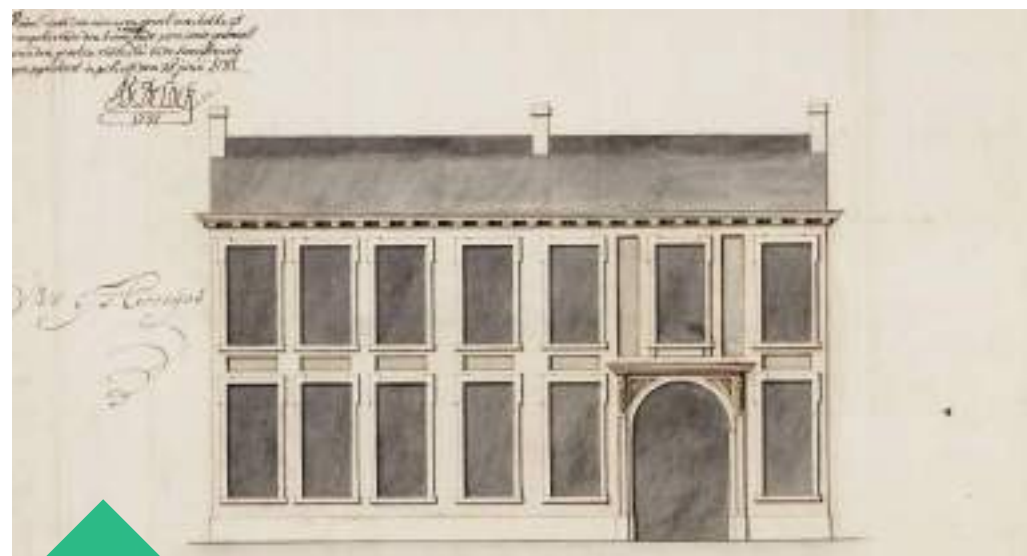
Hoewel de doorrit in de straatgevel aan de zijkant ligt, krijg je bij het binnengaan toch de indruk dat de vleugels rond de binnenplaats gelijkaardig zijn opgebouwd. Twee tegenover elkaar gelegen deuren in de hal verhullen dat er rechts aanvankelijk maar plaats was voor een smalle doorgang naar de vleugel langs het Sint-Janskerkhof. Deze schijnsymmetrie wordt nog versterkt door de lage zijpaviljoentjes onder een mansardedak vooraan op de binnenplaats en de centrale rondboogdeur van de achtervleugel. Stilistisch houdt het speelse geheel het midden tussen de volrijpe *régence* (1715-1723) en het rococo (1723-1774). Rechts van het salon bevindt zich de eretrap, die de beeldhouwer tot een juweeltje van houtsnijkunst heeft uitgewerkt. De speels ineengevlochten schelpmotieven verraden een sterke invloed van het rococo.

De modieuze residentie van Henry Diu

In 1769 kocht Henry Diu dit “groot ende wel gelegen huys ... met de boisingen, spiegels, schilderyen ende bomen in den hoff”. Als procureur-generaal van de Grote Raad beschikte hij over de financiële mogelijkheden om het op zijn beurt aan te passen en zijn status te etaleren. In 1781 liet hij de voorgevel verbouwen volgens de toenmalige mode van het classicisme (1774-1792). Vermoedelijk werd daarbij de in 1744 gedateerde houten koetspoort uit de voorgaande bouwfase gerecupereerd. Het onderzoek dat Het Ornament in 2011-2012 uitvoerde rond de afwerking op diverse

schouwen, stucplafonds en andere elementen, geeft aan dat de nieuwe eigenaar ook de salons herinrichtte. Een mooi voorbeeld is het rechthoekige lijstwerk met uitgesneden hoeken, rozetten en neerhangende vruchtenslingers in het gelijkvloerse tuinsalon van de achtervleugel.

Henry Diu toonde zich een trouwe dienaar van het Oostenrijkse gezag, onder meer bij de uitdrijving van de door Jozef II afgeschafte “onnutte” kloosters. Toen in 1789 de Brabantse Revolutie uitbarstte, werd hij dan ook door de opstandelingen belaagd in zijn eigen woning. Nadat bovendien de Franse revolutionairen in 1794 een belangrijke overwinning hadden behaald in de slag bij Fleurus, verkocht Henry Diu zijn Mechelse bezittingen aan zijn broer en vertrok. Aanvankelijk verhuurde Joseph Diu het huis aan de hoge ambtenaren die de nieuwe Franse staatsstructuur in het leven had geroepen. Maar in 1804 kocht Jean-Baptiste Verhaghen, de voorzitter van de Rechtbank van Eerste Aanleg, het prachtige hof ‘met kamers behangen of geschilderd volgens de laatste mode’.

Deze tekening begeleidde de aanvraag van Henry Diu uit 1781 om de voorgevel van zijn woning te vernieuwen

Seminaristen, maar vooral zusters

In 1825 kocht de president van het Groot Seminarie - dat aan de overzijde van de straat lag - het huis van de katholieke gezinde familie Verhaghen. De val van Napoleon in 1815 had de Kerk opnieuw zeggenschap gegeven, en het heropgerichte Groot Seminarie kon het toenemende aantal studenten niet meer herbergen.

Maar al in 1835 ruimden de seminaristen plaats voor de Mechelse Zusters van Liefde. Deze orde was in 1806 opgericht door vicaris-generaal Huleu en Maria Theresia Vermeulen, de laatste religieuze van de vroegere abdij Rosendael in Sint-Katelijne-Waver. De orde legde zich vooral toe op huishoudelijke diensten, zoals de was- en keukendienst in het Groot Seminarie, en op het volksonderwijs. Al rond 1840 lieten ze in het deel van de tuin langs het Sint-Janskerkhof een langgerekte schoolvleugel met kenmerkende rondboogvensters bouwen, aansluitend op de nagenoeg blinde vleugel van de voormalige meesterwoning.

De school en de gemeenschap floreerden en het aantal kloosterlingen nam toe van 24 in 1840 tot meer dan het dubbele in 1930. Om hen allemaal een plek te bieden, verdeelden de zusters het huis in kleine vertrekken en kochten ze het linkse buurhuis en het hoekpand aan de rechterzijde. Wie goed kijkt, merkt dat de vier rechtse traveeën van de voorgevel deel uitmaakten van een afzonderlijk woonhuis. De koer achter het hoekpand werd in 1934 ook gebruikt voor de uitbreiding van de bestaande kapel in de vleugel langs het Sint-Janskerkhof, naar plannen van de Mechelse architect Simon Van Craen (1900-1967).

Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) fuseerden de Zusters van Liefde met de gelijkgestemde Dochters van Onbevleete Ontvangenis van Maria uit Overijse en de Mechelse Zwartzusters. Ze staan sinds 1985 bekend als de Congregatie van de Zusters van Liefde van Overijse-Mechelen, die voornamelijk actief is op het vlak van onderwijs, verpleging, sociale dienstverlening en parochiewerk. In datzelfde jaar beschermde de Vlaamse Gemeenschap Cadix als monument.

Het werd in 1987-1991 grondig gerestaureerd naar plannen van de firma Stabo-A. Vanaf de jaren 1980 adviseerde de congregatie ook vluchtelingen uit diverse continenten, ze begeleidde hen en verschafte tijdelijke huisvesting; daarvoor kreeg ze in 2005 van Pax Christi de eretitel van Ambassadeurs voor de Vrede. In 2010 verhuisden de laatste tien zusters onder leiding van overste Virginie Vanhaecke naar het woon- en zorgcentrum Sint-Augustinus in Berlaar. Na enkele jaren leegstand, krijgen de gebouwen van de zusters nu een nieuwe invulling.

Dit ontwerp geeft een beeld van de volledige site met de wooneenheden in het vroegere klooster Cadix en het zorggedeelte in de aanpalende woningen en nieuwbouw.
© Kennes+Elegeert / DEsigned

Een sociaal concept

Het nieuwe project rond Cadix vindt zijn inspiratie in de zoektocht naar een sociale vorm van zorgwonen voor de zoon van een van de initiatiefneemsters. Met het oog op zijn toekomst en deze van 19 andere cliënten van Borgerstein kocht de vennootschap rond Mia De Wael en Karin Reynaers in 2016 het klooster (nr. 41) en de twee huizen links daarvan (nrs. 37 en 39). Ze ontwikkelden een concept om de woonfunctie van Cadix te bestendigen door het te herbestemmen tot 11 wooneenheden en met de opbrengst uit de verkoop daarvan het zorgverblijf in de twee andere woningen te helpen financieren. Om deze idee architecturaal uit te werken, deden ze een beroep op de bureaus Kennes+Elegeert architectuur en design en Dooms Eva-DEsigned.

Impressie van de als siertuin aangelegde binnenplaats van Cadix. Het deel achter het monument wordt een wilde bloementuin met zithoeken voor de bewoners.

© Kennes+Elegeert / DEsigned

Hernieuwde speelsheid

Het uitgangspunt bij de herbestemming van Cadix is om de 18de-eeuwse bloeiperiode weer naar voor te brengen, met de intieme speelsheid en het raffinement die daarmee samengaan.

Om het gebouw in zijn waarde te laten, worden de nieuwe trappen en liften op vier plaatsen geconcentreerd. Door de later ingebrachte opdelingen weg te nemen, zoals de kamertjes van de zusters, kan de structuur van de vroegere salons in grote mate hersteld worden. Binnen de woningen brengen de ontwerpers de functionele ruimten zoals de keuken en de badkamer zo compact mogelijk samen, om de ruimtelijkheid van de vertrekken te vrijwaren. Als antwoord op de verplichting van de stedelijke bouwverordening om aan iedere woning een terras te voorzien, komen er 'hangende tuinen' in wit gelakte staalplaat, deels binnen en deels buiten de gevels; zo zal elke woning over een 'inpendige erker' kunnen beschikken die aansluit op de keuken en op de leefruimte.

Het interieur van de vroegere kloosterkapel wordt bewaard als herinnering aan de zusters en zal onderdak bieden aan het sociaal koffiehuis, dat mee uitgebapt zal worden door de bewoners van de zorgwoning.

Oud en nieuw

Het zorggedeelte van het project krijgt een plaats in de twee woningen links van Cadix. Die worden uitgebreid met een nieuwe constructie van drie bouwlagen tegen de hoge wachtgevel van de naastgelegen school. Elk niveau zal vier kamers voor een bewoner met een beperking tellen, en is zo opgevat dat de totale hoogte van de nieuwbouw die van het vroegere klooster niet overstijgt.

Tekst historiek: Patrick De Greef en Els Van der Jeught
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

03

PREDIKHERENKERK

Goswin de Stassartstraat 88

Nadat protestantse troepen in 1629 's-Hertogenbosch hadden ingenomen, vertrokken de Bossche predikheren op een lange zwerftocht die hen uiteindelijk in 1651 in Mechelen bracht. Enkele jaren later startten ze er de bouw van een nieuw klooster. De opzet bestond zoals gebruikelijk uit een centrale binnenplaats met daarrond een pandgang die uitgaf op de gemeenschapsruimten (kerk, refter); boven bevonden zich de bibliotheek en de kloostercellen. Volgens het ideaal van armoede dat deze bedelorde voorstond, kreeg het klooster een sobere bak- en zandsteenarchitectuur, met enkele barokke elementen als enige decoratie. Alles wijst erop dat de paters zowel instonden voor het ontwerp als voor (een deel van) de bouw.

Deze pentekening van Jacobus Harrewijn toont het klooster in 1716. Op de hoek met de Jodenstraat bevond zich de voorlopige kerk (groen). Vooraan het klooster met de vleugels uit de eerste (1657-1661/paars), tweede (1681-1684/rood) en derde (1686-1689/geel) bouwfase.

Bijna 80 jaar bouwen (1657-1735)

Door hun beperkte financiën spreidden de predikheren de bouw over vier fasen, die in totaal bijna 80 jaar in beslag namen. Telkens werd het bestaande plan voortgezet, alleen kleine details wijzen op de verschillende bouwdata. Pas in 1720-1735 kwam er een nieuwe kerk, mogelijk naar ontwerp van de Mechelse predikheer Philippus Meulemans (*1742). Het bovendeel van de voorgevel werd echter nooit voltooid. Toen er in de tweede helft van de 18de eeuw geld beschikbaar kwam, werd dat besteed aan de inrichting van de kerk.

Deze ingekleurde pentekening van de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) geeft een idee van het interieur van de predikherenkerk rond 1790.

Stapsgewijs verval (1809-1975/1976-2010)

In 1796 legde de Franse bezetter beslag op het klooster, dat zes jaar later verbouwd werd tot een openbare zorginstelling voor ouderen. In 1809 richtte de militaire overheid het klooster in als hospitaal, en later als kazerne en opleidingscentrum. Deze aanpassingen toonden weinig respect voor het historische karakter. Zo werden in de kerk twee tussenniveaus aangebracht om te dienen als artilleriemagazijn. In 1946 vernielde een brand het dak van de kerk, waarna de tussenniveaus verdwenen. De kerk kreeg een nieuw, stomper dak met metalen spanten maar bleef wel leegstaan. Nadat de militairen in 1975 de site verlaten hadden, raakte ook het klooster in onbruik en in verval. Die situatie bleef bestaan tot in 2010, ondanks een bescherming als monument in 1982.

Een 'zachte' en doordachte herbestemming

Via de wedstrijdprocedure Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester stelde het Mechelse stadsbestuur in 2010 KSA | Hildundk Architecten bv aan om het klooster in te richten als bibliotheek. Hun 'zachte' restauratieconcept met oog voor de vele 'verhaallijnen' van het gebouw liet zoveel mogelijk sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar, en interpreteerde ze als een architecturale en een educatieve meerwaarde. Nieuwe toevoegingen werden dan ook op een zorgvuldige, omkeerbare manier ingepast en samen met allerlei energetische ingrepen gecombineerd tot een duurzaam geheel dat ook technisch aan alle eisen voldoet.

Nabij, diep en midden

Met het oog op de nieuwe functie verdeelden de ontwerpers het klooster in drie zones. De zone 'nabij' beneden bevat de publieksfuncties als de balie, ontmoetingsruimten als Barbib, de polyvalente binnenplaats en het gastronomisch restaurant Tinèlle. In de zone 'diep' op de eerste verdieping kan in stilte gestudeerd worden in de oude kloosterbibliotheek of de ruimten boven de pandgang en werden ook vijf vergaderruimtes ingericht. De zone 'midden' op de zolder bevat de algemene bibliotheek en heeft afsluitbare kamers voor lezingen, educatie, werk- en gespreksgroepen.

De voormalige kloosterbibliotheek werd ingericht als een rustig studievertrek. © SBNL-Schulz Benelux bvba

Enkel waar nodig - zoals bij de waterlijst van dit venster - werden nieuwe stukken natuursteen ingebracht.

Restauratie van het klooster

De restauratie van het klooster verliep in drie fasen, die elkaar vrij snel opvolgden dankzij een meerjarige subsidiëringsovereenkomst met de Vlaamse overheid. De werken werden begeleid door het ontwerpteam THV Predikheren (Korteknie Stuhlmacher Architecten, Callebaut-architecten en Bureau Bouwtechniek nv). Tussen 2015 en 2018 restaureerde aannemer Renotec nv de daken en de zolder (fase A), de buitengevels (fase B) en de muur langs de Edgar Tinellaan.

In september 2016 vatte Monument Vandekerckhove nv de interieurrestauratie aan (fase C). Die bestond in eerste instantie uit het herstel van de waardevolle interieurelementen zoals de baksteengewelven, de consolidatie van het nog resterende historische pleisterwerk en het plaatsen van nieuwe vloeren. Het tweede deel betrof de technische aanpassing van het gebouw aan de bibliotheekfunctie. Tot slot volgde de inrichting tot bibliotheek, met kastenwanden en meubilair voor onthaalbalies, werkruimtes en keukens. Tijdens het feestweekend 'Het Predikheren opent' op 31 augustus - 1 september 2019 zwaaiden de deuren van de nieuwe bibliotheek officieel open.

De restauratie van de kerk

Meteen na de ingebruikname van het klooster werd er voortgewerkt aan het restauratiedossier voor de kerk. Ook hier kozen de ontwerpers voor een zachte restauratie, die de verschillende lagen van de geschiedenis zichtbaar laat. In december 2020 startte aannemer Monument-Vandekerckhove met de restauratie van het exterieur om waterinfiltratie in het interieur tegen te gaan. Recent werden ook de interieurwerken aangevat. Beide fasen, die tijdens de Open Monumentendag van nabij bekeken kunnen worden, zijn nu volop in uitvoering.

De gevels in bak- en zandsteen worden eerst gereinigd en geïnspecteerd. Het doel is om zo veel mogelijk van het bestaande baksteenmetselwerk te behouden. Alleen waar nodig wordt er hersteld met recuperatiebaksteen of plaatselijk aangevuld met nieuwe baksteen. Ook de verweerde natuursteen wordt maximaal bewaard; alleen sterk aangetaste delen worden om technische redenen vervangen. Het geheel wordt daarna opnieuw gevoegd. De grote kerkvensters krijgen nieuw stalen en houten schrijnwerk met isolerende beglazing. Voorts wordt de dakbedekking vervangen door natuurleien en aluminiumplaten met geïntegreerde fotovoltaïsche modules voor de energieproductie.

Vanop de stelling worden sterk verweerde bakstenen aangeduid om vervangen te worden. De natuursteen die nog voldoende sterk is, blijft bewaard in zijn ruïneuze toestand.

Ook in het kerkinterieur kozen de ontwerpers voor een gelaagde restauratievisie. De kerk - nog steeds een indrukwekkende ruimte - dankt haar charme niet alleen aan de goede verhoudingen en restanten van de oorspronkelijke inrichting, maar ook aan de vele verbouwingssporen. Om die reden wordt bijvoorbeeld wat er nog rest van het pleisterwerk van de zeilgewelven in de middenbeuk zorgvuldig gerestaureerd, maar komen er geen aanvullingen. De restauratiewerken zullen tot in de zomer van 2022 duren.

Bij de bouw van de kerk in de 17de eeuw werd een rondlopende metalen ringband aangebracht die nog steeds voor bijkomende stabiliteit zorgt. Hier loopt deze versteviging door achter de dichtgemetselde oculus.

In voorbereiding

Ondertussen wordt ook het dossier voor de herbestemming en de inrichting van de kerk opgemaakt. Die krijgt een invulling als een culturele hub waar verschillende culturele en sociaal-culturele activiteiten met en naast elkaar kunnen plaatsvinden. Tegelijk zal ze enkele aan de bibliotheek gerelateerde functies krijgen. De inrichtingswerken blijven sober en beperkt om de schoonheid van de ruimte te behouden. Waar nieuwe elementen nodig zijn, zullen die opgevat worden als een nieuwe laag in dit historische interieur. Deze laatste reeks werken zal starten zodra de restauratie voltooid is, zodat op de overgang van 2023 naar 2024 ook de kerk in gebruik kan worden genomen.

Een meer uitgebreide versie van de historiek en de herbestemming van het klooster is te vinden in de brochure van 2019 op www.mechelen.be/open-monumentendag-2019-brochure.

Tekst: Eveline De haes en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

04

DE BEYAERT

 Grote Markt 1

Door de ontoegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historiek van deze locatie maar beperkt onderzocht worden.

Het complex dat we vandaag kennen als de Beyaert of het Posthotel staat al eeuwenlang ten dienste van de Mechelaar. Het ontstond door de geleidelijke samenvoeging van verschillende gebouwen, rond het huis met de hoge trapgevel aan de zijde van de Schoenmarkt. Dat zou in oorsprong teruggaan tot een 13de-eeuws passantenhuis voor pelgrims die Sint-Rombout kwamen vereren. Die functie ging verloren tegen het einde van de 13de eeuw, want een akte uit 1301 omschrijft het pand als het 'stenen huis van de Lombarden'. Dat maakt het meteen tot een van de oudste stenen constructies van de binnenstad.

'Lombarden' geldt als een verzamelnaam voor personen - vaak uit het Italiaanse Lombardije - die tijdens een groot deel van de middeleeuwen betrokken waren bij de geldhandel tegen woekerinteressen. Vermoedelijk hadden ze zich nog maar kort voordien aan de Grote Markt gevestigd. De Toscanen, Lombarden en joden die toen in de Nekkerspoelwijk geldhandel bedreven, hadden namelijk pas in 1295 de toelating gekregen om onder dezelfde voorwaarden in de Mechelse binnenstad te opereren. Het steen - voor het eerst in 1339 vermeld als Beyaert - bleef nog tot in de jaren 1370 in handen van verschillende Lombarden, waaronder Leonardus de Gardetes.

Het stadhuis verhuist

In 1373-1379 liet het Mechelse stadsbestuur het Oude Schepenhuis aan de Schoenmarkt uitbreiden met een nieuwe, grotere vleugel tot het Schepenhuis zoals we dat vandaag kennen. Enkele jaren later, in 1383, kocht het bestuur ook het tegenovergelegen huis de Beyaert om er een aantal stadsdiensten in onder te brengen. Bijna 100 jaar later veranderde de situatie volledig. In 1473 riep de Bourgondische hertog Karel de Stoute het Parlement van Mechelen in het leven. Het Mechelse stadsbestuur aarzelde niet en stond zijn riante schepenhuis af als locatie voor deze instelling en haar opvolger, de Grote Raad van Mechelen.

Raadzaal op de bovenverdieping van het vroegere stadhuis. Het barokke stucplafond vooraan draagt de datering '1680'.

De raadzaal van het vroegere stadhuis beschikte ooit over weelderige plafondschilderingen, die naar verluidt in 1710 door Pierre Verlinden waren aangebracht.

Als nieuwe vergaderplaats koos het stadsbestuur voor de Beyaert, waarrond stelselmatig een heel complex werd uitgebouwd.

Al in 1455 had de Beyaert een nieuwe trapgevel gekregen, waarop volgens sommige bronnen leeuwenbeelden prijkten, en in 1475 volgde een bordes. Nog voor 1482 werden de twee huizen rechts van de Beyaert aangekocht: de Gulden Hoed en de Nieuwe Wissel. Vermoedelijk werd voor het einde van die eeuw ook nog een kleine uitbreiding gebouwd aan de linkerkant, nu treffelijk bekend als de Kleine Beyaert. Lange tijd volstonden die gebouwen, af en toe werden zelfs (delen van) de huizen rechts van de Beyaert verhuurd aan particulieren. Pas rond 1610 kocht de stad de Roede van Jesse, het laatste huis van de gevelwand, op de hoek met de Grote Markt.

Hoewel de verschillende constructies doorheen de tijd grondig verbouwd werden, zijn er nog oude elementen terug te vinden: de twee rondbogen met kraagsteen achteraan in de linkerzijgevel en de weliswaar sterk gerestaureerde kapel met kruisribgewelven van de Beyaert bijvoorbeeld, of delen van de dakconstructie.

Mee met de mode

Het stadsbestuur verfraaide met grote regelmaat het interieur en het uitzicht van het complex. Veel van die aanpassingen zijn ondertussen weer verdwenen. Een sprekend voorbeeld daarvan is de aankleding van de raadzaal zoals te zien op enkele oude foto's. Die tonen onder andere prachtige barokke stucplafonds, gedateerd in 1680, weelderige plafondschilderingen en imposante schouwen.

Van dit alles is ter plaatse nauwelijks nog iets te merken; gelukkig worden enkele elementen bewaard in de collectie van Stadsmuseum Hof van Busleyden.

Een ingreep met grote gevolgen was de modernisering van de gevels van de drie huizen rechts van de Beyaert in 1715. De tot dan toe vermoedelijk nog middeleeuws aandoende constructies kregen toen een uniformer uitzicht. Beeldhouwer Frans Langhemans (1661-1720) ontwierp een rustige, sobere façade met gelijk getrokken verdiepingshoogten, veel en dicht op elkaar geplaatste vensteropeningen en een omlopende kroonlijst met drie grote dakvensters aan de Schoenmarkt en een driehoekig fronton aan de Grote Markt. Een nieuwe gevelbekleding in witte natuursteen onttrok de ingrepen aan het zicht. Later volgden onder meer nog de bouw van een nieuw classicistisch portaal (1773) en de vernieuwing van het hoekgedeelte met de Scheerstraat (1811-1813).

Deze foto uit 1890-1900 toont het toenmalige stadhuis met de in 1715 door beeldhouwer Frans Langhemans ontworpen gevelpartij.

Het 'herstel' verdeelt

In het begin van de 20ste eeuw kwam er een volgende, ingrijpende bouwcampagne. De deplorabele toestand waarin het stadhuis zich op dat moment bevond, maakte herstellingen noodzakelijk. In lijn met de toenmalige, internationale visie op restauratie zag de Oudheidkundige Kring van Mechelen dit als het ideale moment om de oudste delen van het stadhuis 'hun oorspronkelijk aanzicht' terug te geven.

Twee leden van de Kring werkten een visie uit om de als volstrekt verkeerd beschouwde ingreep uit 1715 zoveel mogelijk ongedaan te maken, maar zonder structureel te raken aan het praktische interieur. Hoewel ze allebei vanuit dezelfde idee vertrokken en zich baseerden op dezelfde vage bronnen en afbeeldingen van de vroegere toestand, kwamen ze tot volstrekt andere resultaten. Kanunnik Guillaume Van Caster wilde het onderscheid tussen de verschillende delen van het complex weer zichtbaar maken, wat echter onmogelijk bleek zonder grote stukken af te breken.

Stadsarchitect Philippe Van Boxmeer stelde een meer praktisch ontwerp op, dat een harmonieus geheel wilde creëren. Daarin was wel plaats voor waardevolle toevoegingen, waartoe hij bijvoorbeeld het classicistische portaal rekende. Zijn ontwerp behield de gevelindeling rechts van de Beyaert, maar 'herstelde' de trapgevel aan de Grote Markt en in het rechterdeel van het dakvlak. Hij voegde ook heel wat gefantaseerde, pittoreske elementen toe zoals rijen dakkapellen en beeldnissen op alle gevelvlakken, vanuit de idee dat die ook aanwezig waren op andere middeleeuwse stadhuizen zoals dat van Leuven.

Van Boxmeer won het pleit, al kwamen er onder invloed van de Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg enkel beeldnissen op de twee grote trapgevels en werd het aantal dakkapellen beperkt. Rond 1910 betrokken de stadsdiensten het 'gerestaureerde' stadhuis, al was het voor kort.

Het vroegere stadhuis kort na de neogotische restauratie onder leiding van stadsarchitect Philippe Van Boxmeer.

Het stadhuis wordt Posthotel

In 1900 was onder leiding van stadsarchitect Philippe Van Boxmeer en Leuvens architect Pierre Langerock begonnen met het afwerken van het onvoltooide Paleis van de Grote Raad volgens het 16de-eeuwse bouwplan van Rombout II Keldermans. In 1911 namen de lokale diensten van het Ministerie van Post, Telegraaf en Telefoon (PTT) de zogenaamde Keldermansvleugel in gebruik maar lieten er zich meteen ongunstig over uit. Tegelijk bevond het stadsbestuur het pas gerestaureerde complex rond de Beyaert te klein. Beide partijen vonden elkaar en wisselden van gebouw.

De stadsdiensten verlieten het oude stadhuis in het voorjaar van 1914. Maar nog voor de nieuwe eigenaar het complex kon betrekken, brak de Eerste Wereldoorlog uit en raakte de trapgevel van de Beyaert beschadigd. Kort daarop nam de Duitse bezetter het gebouw in gebruik, zodat het nog tot 1919 duurde vooraleer de PTT er in kon trekken. Een schrijven van de bevoegde minister uit dat jaar over verdwenen schouwen en paneelwerk doet vermoeden dat ook het interieur niet ongeschonden uit de oorlog kwam.

Voortdurende aanpassingen

De nieuwe functie van het complex leidde tot nieuwe verbouwingen. De meest ingrijpende was de vernieuwbouw van het hoekgedeelte met de Scheerstraat volgens een bouwaanvraag uit 1933. De plannen, ondertekend door hoofdbouwmeester Grusenmeyer van de “Dienst der gebouwen van Telegrafien en Telefonen” behield grotendeels het bestaande L-vormige grondplan met een binnenplaats. Het nieuwe gebouw telde echter nog maar twee, weliswaar hoge, bouwlagen en kreeg een sterk neogotisch uitzicht met onder andere kruisvensters en trapgevels. De nieuwbouw ging ook gepaard met aanpassingen in het interieur van de historische Beyaert.

Ook nadien wijzigde het interieur van het complex regelmatig naargelang de veranderende noden. Om bij stroomuitval de continuïteit te garanderen bijvoorbeeld, kwam er een dieselgenerator in de kelder, meer recent aangevuld met batterijbanken. De technologische ontwikkeling vereiste de inbreng van grootschalige apparatuur voor telefonie en internet, maar maakt ook dat die installaties en verbindingen de laatste tijd steeds minder ruimte innemen.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Detail van een console en een gewelfrib van de vroegere kapel op de verdieping van de Beyaert.

05.1

SINT-BARBARA DE GROTE

Sjarabang

 Hoviusstraat 2

Door de moeilijke toegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historie van deze locatie maar beperkt onderzocht worden.

Na de vernietiging van het oude Mechelse begijnhof buiten de muren tijdens de godsdienstoorlogen in de tweede helft van de 16de eeuw, werd vanaf 1595 een nieuw Groot Begijnhof in de binnenstad uitgebouwd. De begijnen genoten daarbij grote steun van aartsbisschop Matthias Hovius. Die gaf onder meer in 1620 de opdracht om op zijn kosten een convent, een gemeenschapshuis, te laten bouwen. Dat Convent van de Tien Geboden verrees in de grote tuin rondom de toenmalige infirmerie, momenteel ingenomen door brouwerij Het Anker, achterin de toen nog doodlopende Krankenstraat.

Een 18de-eeuwse impressie van het Groot Begijnhof binnen de muren. Onderaan het hoekhuis Sint-Barbara de Grote, waarvan het achterdeel volgens dit plan toen nog een andere vorm had.

Door de grote aantrekkingskracht van het begijnhof en de daaruit volgende woningnood besliste het meesterschap rond 1630 om een bijkomend deel van de tuin van de infirmerie te verkavelen. In het verlengde van het Convent van de Tien Geboden liet het de huidige Hoviusstraat aanleggen parallel met de Nonnenstraat. Langs beide zijden van deze nieuwe weg verrezen al snel talrijke begijnenwoningen.

Sint-Barbara de Grote

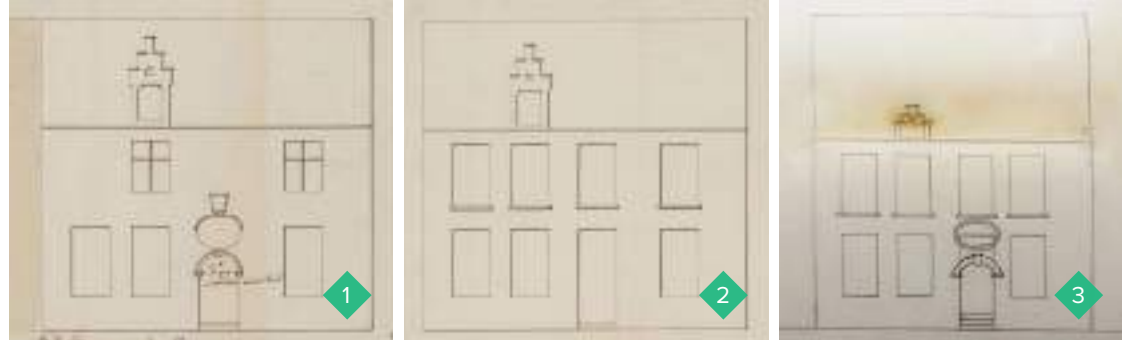
In de loop van ongeveer 15 jaar werd de Hoviusstraat stelselmatig bebouwd in de richting van de Conventstraat. Volgens deze logica zou het hier besproken pand, dat de naam Sint-Barbara de Grote kreeg, een van de laatst gerealiseerde huizen in de straat zijn. Mogelijk geeft de opdracht voor de bouw van het Dansynsconvent aan de overzijde van de straat (Hoviusstraat 1) in 1645 een indicatie van de bouwdatum.

Een van de meest opvallende elementen aan Sint-Barbara de Grote is de structuur met twee achter elkaar geplaatste volumes. Die opbouw valt goed af te lezen van de zijgevel in de Conventstraat, met twee tuitgevels met aansluitende zadeldaken. Sommige sporen in de achtergevel lijken aan te geven dat het achterdeel aanvankelijk maar een kleinere constructie was aan de Conventstraat, die nadien over de hele lengte van het voorste volume werd doorgetrokken.

De voorgevelarchitectuur in bak- en zandsteenstijl met resten van neg- en hoekblokken, speklagen en ontlastingsbogen en een getrappt dakvenster getuigen van de 17de-eeuwse oorsprong van het gebouw. Ook in het interieur wijzen verscheidene elementen op de lange geschiedenis van het pand, zoals de plafonds met moer- en kinderbalken, de opkamer en de eikenhouten dakconstructie van de voorbouw.

Een nieuw begin

Met de annexatie van onze gewesten door de Fransen in 1795 liet ook hier het antiklerikalisme zich gevoelen. In 1798 kwam er ook aan het Mechelse Groot Begijnhof een einde. De bezittingen van het meesterschap, waaronder een goed deel van de begijnenwoningen, werden genationaliseerd en deels verkocht. Hoewel de definitieve sloop van de poorten een officiële heroprlichting van het begijnhof onmogelijk maakte, ontstond er geleidelijk aan een nieuwe, officiële begijnengemeenschap. Heel wat oude en nieuwe bewoners vestigden zich opnieuw op het hof, tussen de burgers die in de verkochte begijnenwoningen waren getrokken. In 1803 stonden er alweer zes begijnen ingeschreven in het huis Sint-Barbara de Grote.

Het ontwerp van meester-metser J.B. De Cocq uit 1834 voor het verbouwen van de voorgevel. (1, 2)

In 1892 diende de kerkfabriek een nieuwe aanvraag in om de voordeur te vervangen. (3)

Met behulp van de meest gefortuneerde begijnen zette pastoor Alexander Dolmans zich in om een aantal van de verkochte huizen terug te kopen. Dat hij dit in eigen naam moest doen - de gemeenschap bestond immers officieel niet meer - gaf bij zijn overlijden in 1824 even wat problemen. Maar uiteindelijk kwamen de 25 begijnenhuizen die hij bezat, waaronder Sint-Barbara de Grote, nog dat jaar in handen van een klein groepje begijnen. Om nieuwe problemen met het erfrecht te vermijden, maakten zij hun gemeenschappelijk bezit in 1848 over aan de kerkfabriek van het Groot Begijnhof. Die is tot op vandaag eigenaar van Sint-Barbara de Grote.

Modernisering in de 19de eeuw

Tijdens de 19de eeuw onderging het huis een aantal aanpassingen. In 1834 gaf het stadsbestuur de toelating om de voorgevel te verbouwen. Meester-metser J.B. De Cocq maakte toen een plan om de twee historische kruisvensters op de verdieping te vervangen door vier rechthoekige vensters, uitgelijnd op de openingen van de benedenverdieping. De voorziene vervanging van het mooie rondboogdeurtje met een oculus en een bekronende sokkel - waarschijnlijk ooit bedoeld voor een beeldje van Sint-Barbara - door een rechthoekige deuropening, ging toen vermoedelijk niet door. In 1892 maakte aannemer L. Maes voor de kerkfabriek namelijk een nieuw ontwerp voor dezelfde ingreep. Waarschijnlijk werd tijdens een van deze verbouwingen de mooie houten balustertrap ingebracht, die nog steeds alle niveaus van het huis bedient.

De vlakke, witgeschilderde bepleistering van de voorgevel die te zien is op een foto uit 1907, kwam er waarschijnlijk om de sporen van de 19de-eeuwse verbouwingen te maskeren. De nog aanwezige cementbepleistering met getrokken voegen van de zijgevel - bedoeld tegen vochtinfiltratie - lijkt toen al aanwezig geweest te zijn. In 1958 kreeg de kerkfabriek de toelating om de voorgevels van vier woningen in de Hoviusstraat te ontleisteren, waaronder deze van Sint-Barbara de Grote.

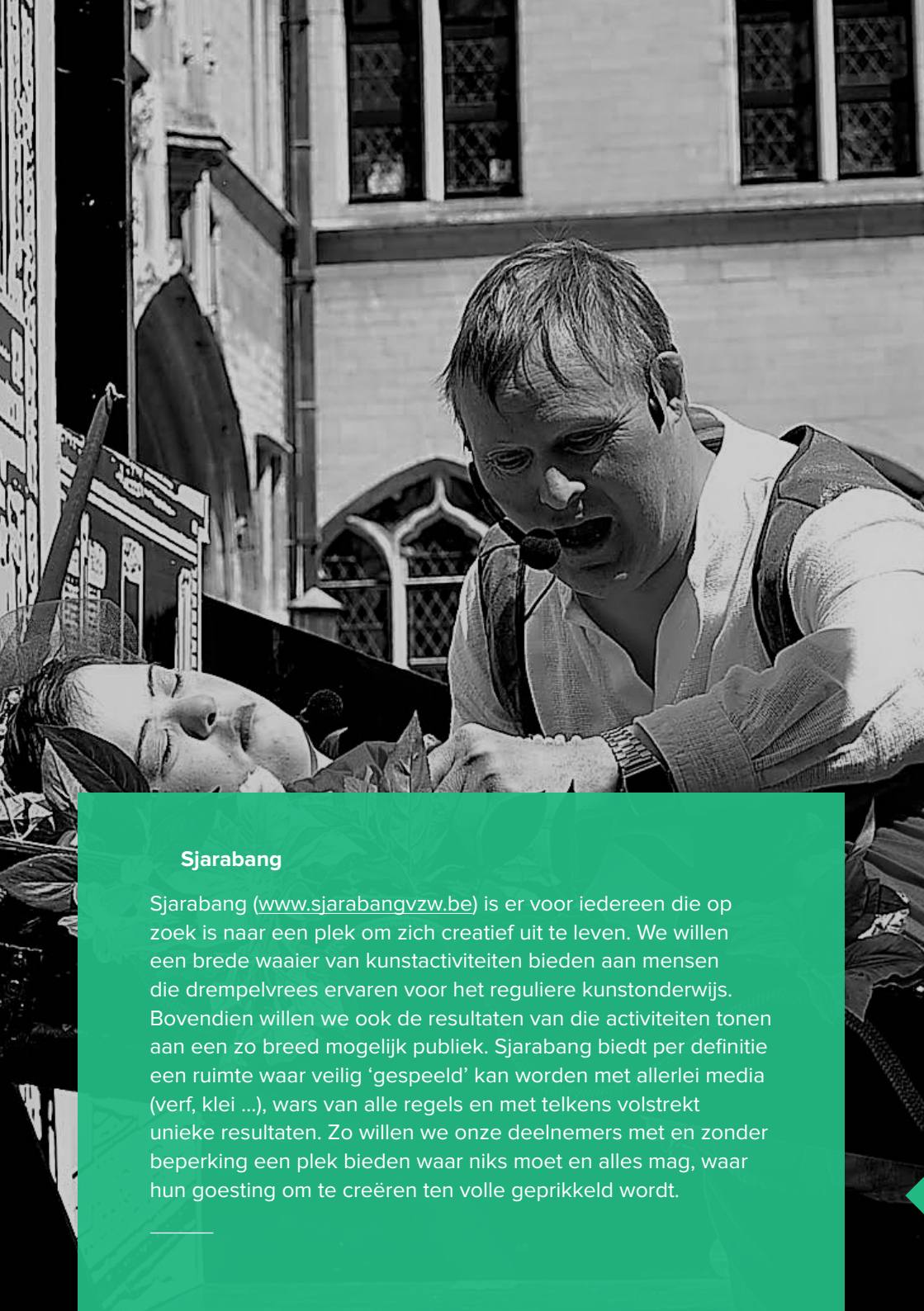
Wisselende bewoners

Kadastrale mutatieschetsen geven aan dat het huis tussen 1867 en 1894 betrokken werd bij de werking van het 'pensionaat voor jonge juffers', dat in 1857-1892 gevestigd was in het aansluitende Nonnenstraat 1. Dat auteur Ad. Reydams in 1896 de aanwezigheid van begijnen noteerde - en de op de deur geschilderde huisnaam 'Ste-Barbara' - doet vermoeden dat de kerkfabriek het huis nadien weer verhuurde als begijnenwoning. Vandaag de dag wordt het eeuwenoude pand nog steeds verhuurd, met name aan de vzw Sjarabang.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

De vervuilde en beschadigde bepleistering van de voor- en zijgevel op deze foto uit 1907 doen veronderstellen dat die heel wat jaren voordien werd aangebracht.

Sjarabang

Sjarabang (www.sjarabangvzw.be) is er voor iedereen die op zoek is naar een plek om zich creatief uit te leven. We willen een brede waaier van kunstactiviteiten bieden aan mensen die drempelvrees ervaren voor het reguliere kunstonderwijs. Bovendien willen we ook de resultaten van die activiteiten tonen aan een zo breed mogelijk publiek. Sjarabang biedt per definitie een ruimte waar veilig 'gespeeld' kan worden met allerlei media (verf, klei ...), wars van alle regels en met telkens volstrekt unieke resultaten. Zo willen we onze deelnemers met en zonder beperking een plek bieden waar niks moet en alles mag, waar hun goesting om te creëren ten volle geprikkeld wordt.

Workshops

Op woensdag- en zaterdagmiddag en op donderdagavond kan je bij Sjarabang terecht voor laagdrempelige workshops. Hier wordt telkens rond een bepaalde techniek of een thema gewerkt. De begeleiding wordt ingevuld door een professionele of amateurkunstenaar. Door een aanpak op maat en in kleine groepjes zorgen we dat iedereen kan meedoen: met of zonder beperking, jong en oud.

Vrij atelier

Op woensdag en donderdag kan je vrij komen tekenen, schilderen ... in het Sjarabang-ateljee. Hier is geen lesgever aanwezig, wel een vrijwilliger die je bijstaat waar mogelijk.

Podium

Toneel, dans of zang, ook daarvoor kan je bij Sjarabang terecht. We werken elk jaar toe naar een voorstelling voor een breed publiek. Uiteraard grijpen we ook onze kans om op vraag te komen optreden.

Kunstproeven

Kunstproeven is een inclusief kunstenfestival dat heel wat creatieve en culturele proevertjes biedt. Drie dagen lang kan je workshops volgen, tentoonstellingen bekijken en genieten van muziek- en theatervoorstellingen.

Activiteiten en projecten

Alsof dat allemaal nog niet genoeg is, zit Sjarabang verder nog niet stil. Fuiven, quizen, festivalsfeer opsnuiven, het kan allemaal!

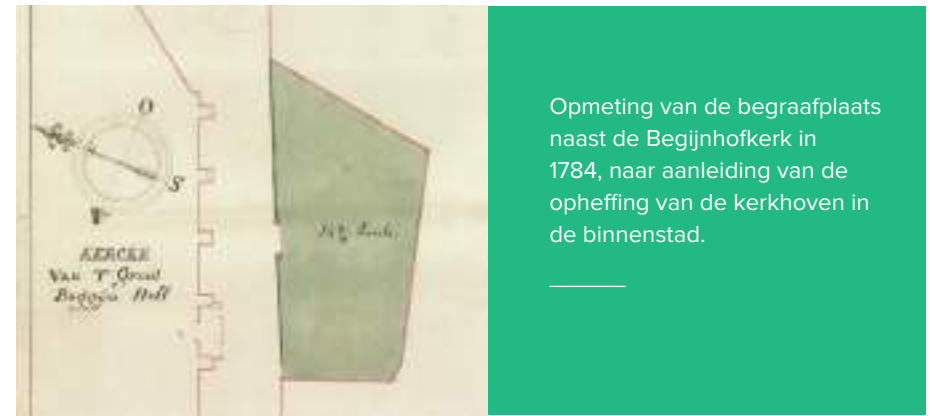
05.2

MOREELSHUIS

Sjarabang

Moreelstraat 3

In een poging om de lichamen van heiligen en hooggeplaatsten veilig te stellen tijdens plunderingen en vanuit de idee dat men zo dichterbij God zou zijn, ontstond in de vroege middeleeuwen het gebruik om doden in de kerk te begraven. Vanaf de 14de eeuw werd dit een meer algemene gewoonte, onder meer omdat de verkoop van graven geld opbracht voor de kerk. Ook in de in 1638 in gebruik genomen Mechelse begijnhofkerk werd er volop begraven. Met jaren waarin het hof soms 700 bewoonsters telde, is het echter onwaarschijnlijk dat iedereen er een plaatsje vond. Wie onvoldoende financiële middelen had om in een kerk bijgeplaatst te worden, kreeg gewoonlijk een plaatsje op het omliggende kerkhof. De begraafplaats van het Mechelse hof lag rechts van de kerk, waar zich nu de tuin van het Moreelshuis bevindt.

Opmeting van de begraafplaats naast de Begijnhofkerk in 1784, naar aanleiding van de opheffing van de kerkhoven in de binnenstad.

Anders en elders begraven

In de tweede helft van de 18de eeuw groeide het besef dat begraven in en rond de kerken een bedreiging vormde voor de volksgezondheid. In 1784 verbood de verlichte keizer Jozef II (1741-1790) om nog langer te begraven in bidplaatsen of in steden en verplichtte hij de aanleg van begraafplaatsen buiten de stadsmuren. Vanaf 30 juni 1785 kwamen de Mechelse overledenen terecht op de nieuwe stedelijke begraafplaats aan de Ziekebeemden en werden de kerkhoven in de binnenstad ontruimd.

In die tijd ontstond ook het inzicht dat het opbaren van doden in huiselijke kring gevaren kon inhouden, zeker indien ze overleden waren aan een besmettelijke ziekte. De doden werden daarom meer en meer opgebaard in daartoe gebouwde dodenhuisjes op de begraafplaatsen buiten de stad. De begijnhofkerk is de enige bidplaats in de Mechelse binnenstad die een eigen dodenhuisje had, mogelijk omdat de begijnen die in een convent leefden slechts over een enkele kamer beschikten, zodat ze na hun overlijden elders opgebaard moesten worden.

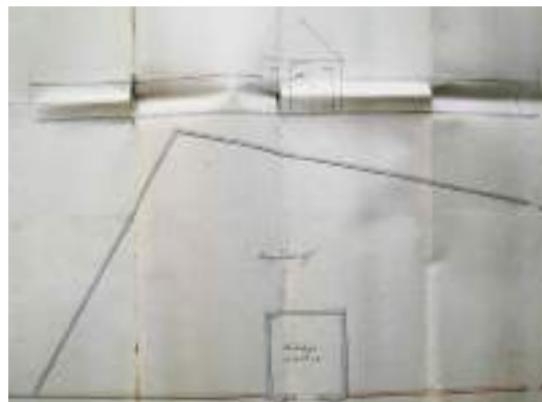
De “capel ofte dootscamer” van het Groot Begijnhof

In 1784 werd de begraafplaats naast de Begijnhofkerk opgemeten naar aanleiding van de opheffing van de kerkhoven in de binnenstad. De opmeting is vergezeld van een mooi plan, waarop een klein gebouwtje met classicistisch geveltje is getekend, aangeduid als de “capel ofte dootscamer” van het Groot Begijnhof. Een kruisje met vage stippellijn errond op het opmetingsplan geeft aan dat deze constructie tegen de kerkhofmuur in de Moreelstraat stond. Of moest staan, want het is niet helemaal zeker of het ooit gebouwd werd.

Dit plan van de “capel ofte dootscamer” van het Groot Begijnhof vergezelt de opmeting van het kerkhof uit 1784.

De stadskaart van Joseph Hunin uit circa 1800 leert ons alvast dat het huidige dodenhuisje op het afgeschafte kerkhof toen al gebouwd was. Het eenvoudige, vierkante gebouwtje in baksteen onder een schilddak van rode pannen vertoont op de hoeken verstevigingen met witte natuursteen. De enige vorm van decoratie zijn de twee zuilen van gesinterde baksteen en witte natuursteen die de rondboogpoort flankeren. Boven deze poort bevond zich een nu dichtgemetselde gevelopening met diefijzers die voor verluchting zorgde, samen met de vensteropeningen in de zijgevel.

Het Mechelse Stadsarchief bewaart een ongedateerd bouwplan waarop te zien is hoe metselaar J.B. De Cocq aan weerszijden van het dodenhuisje een muur optrok die het omliggende ‘Begijnkerkhof’ afsloot.

Een catecheselokaal

In 1888, meer dan 100 jaar na de afschaffing van het kerkhof van de begijnen, liet de toenmalige kerkfabriek op het terrein een catecheselokaal bouwen ‘ten dienste van de begijnhofkerk’. De architect was Hendrik (Henri) Meyns, die na zijn verhuizing naar Mechelen in 1880 een succesvolle carrière uitbouwde. Vooral voor de geestelijke overheid realiseerde hij tal van grote en kleine restauraties en nieuwbouwprojecten in neotraditionele stijlen. Meyns’ ontwerp vertoont een duidelijke tweeledigheid. De lijstgevel in de Moreelstraat bezit geen enkele vorm van decoratie. De bakstenen tuinafàade is daarentegen rijkelijker uitgewerkt met ritmerende bakstenen pilasters en een mooi gemetseld fries.

Dat verschil blijkt ook uit de bijna gevelhoge houten ramen van de tuingevel en de rechthoekige vensteropeningen van de straatgevel. Mogelijk waren de vensters aan de straat van meet af aan blind opgevat om de gevel in de Moreelstraat visueel te laten aansluiten op die van het hoekgebouw met de Nonnenstraat.

De restauratie in 2010-2011

In 2006 rees binnen de buurtwerking van het Groot Begijnhof de idee om het dodenhuisje en het voormalige catecheselokaal te restaureren en in gebruik te nemen als buurthuis. Begijnhofbewoner en architect Yves Van Neck stond in voor de in 2009 goedgekeurde restauratieplannen. Zijn ontwerp omvatte de inrichting van het dodenhuisje als een afzonderlijke ruimte die via een nieuw sanitair blok in verbinding staat met het voormalige catecheselokaal, dat tot aan de zoldervloer werd vrijgemaakt.

De eerste fase van de werken, gedragen door de kerkfabriek, vond plaats tussen eind 2010 en april 2011. Ze omvatte de restauratie van het dodenhuisje en de afsluitmuur alsook het herstel van de bedaking, de gevels en het schrijnwerk van het lokaal uit 1888. In een aansluitende tweede fase volgde de inrichting en de aanleg van de tuin. Tussen 2012 en 2017 was het Maurus Moreelshuis door de gelijknamige vzw in gebruik als multiculturele ruimte voor tentoonstellingen, lezingen en concerten. In 2017 nam Sjarabang vzw er zijn intrek en dient de plek als expositie- en werkruimte, die ook verhuurd wordt voor feesten, tentoonstellingen en andere activiteiten.

Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Het dodenhuisje en de tuingevel van het catecheselokaal uit 1888.

06

BEGIJNHOFKERK

Nonnenstraat 28

GESCHIEDENIS

Binnen de beschermende, Mechelse stadsmuren

Halfweg de 13de eeuw ontwikkelde zich een begijnhof buiten de Mechelse stadsmuren dat tijdens zijn glansperiode meer dan 1500 bewoonsters telde. Dit enorme begijnhof werd in 1578 gesloopt. Pas in 1595 kregen de begijnen toestemming om zich in een 'dunbevolkte' wijk aan de stadsrand tussen de Sint-Katelijnestraat en de Nieuwe Beggaardenstraat te vestigen. In deze wijk woonden tot 700 begijnen.

Aan de Nonnenstraat bouwden ze vanaf 1629 een nieuwe kerk. Hofarchitect Jacques Francart (1582-1651) leidde vanaf 1630 de bouw, tot kort voor de inwijding in 1647. Lucas Faydherbe (1617-1697) nam de werfcontrole wellicht tijdelijk over in de periode 1644-1645.

Een rijkelijke barokke aankleding (1642-1660)

Na de realisatie van de blanke glas-in-loodramen (1642) en 10 altaartjes tegen de buitenmuren (1643-1645), ontstond het idee om de zijbeuken aan te kleden met een zestigtal schilderijen met religieuze thema's (1643-1660). Hiervoor namen onder meer Jan Erasmus Quellin, Jan Cossiers, Jan Verhoeven en Theodoor Boeyermans de borstel in de hand. Bovendien werden 18 langwerpige schilderijen voorzien aan het fries (1647-1660). In 1647 werd de kerk gewit, mogelijk met lokale accenten van zwartschilderingen. Wie halfweg de 17de eeuw de begijnhofkerk binnenliep, werd overvallen door een sterk wit licht waartegen de ruim 70 schilderijen schitterend afstaken.

Tijdens de interieurrestauratie werden 21 barokke en 18 decoratieve doeken die op hoge hoogte in de kerk hangen, gerestaureerd. Ook de twee schilderijen van het hoofdaltaar zijn geconserveerd. © Joris Luyten

2. Detail van het hoogaltaar tijdens de restauratie.

3. De rijke kleurenpracht van de gerestaureerde middenbeuk na het wegnemen van de interieurstelling.

1. De drie doeken van Jan Cossiers die de Golgotha verbeelden, werden op een stelling in de top van de kerk geconserveerd. Bij het afnemen van de verkleurde vernis werden soms ook overschilderingen (aanpassingen / herstellingen / aanvullingen) weggenomen uit een voorgaande restauratiefase. Elke ingreep werd genoteerd in een restauratieverslag. © Sofie Stevens

Verdere barokke afwerking onder stimulans van pastoor Servranckx (1656-1682)

Na 1651 werden de twee bovenste delen van de voorgevel bekleed met natuursteen. Vervolgens werden de oude kerkmeubels vervangen. Er kwamen achtereenvolgens een nieuwe preekstoel (1654), vier biechtstoelen (1660-1680?), een nieuw hoofdaltaar (1669) met twee schilderijen en een toegangsportaal (1681-1683). Waarschijnlijk bestelde pastoor Servranckx zelf bij Jan Cossiers een groot drieluik van de Golgotha voor boven in het hoogkoor (1655-1660).

Een behoudsgezinde 18de eeuw

Tijdens de 18de eeuw werd de kerk meermaals 'gewit', werd het noordelijk zijportaal opgetrokken (1716-1717) en werd een communiebank geplaatst (1719-1721).

Pastoor Sandyck (1851-1881) drukt zijn stempel op het interieur

Op initiatief van pastoor Sandyck werden in de jaren 1860 twee nieuwe zijaltaren geplaatst. In 1873 liet hij de volledige kerk schilderen in een gedurfde kleurencombinatie. Alleen de westwand werd sober gehouden. Van 1884 tot 1899 maakte de firma Grossé-De Herde nieuwe glas-in-loodramen voor de zijbeuken.

Een tweede grote interieurfase in 1909-1912

Onder toezicht van Henri Cordemans, een antiquair en verzamelaar uit Mechelen, onderging de Begijnhofkerk een tweede grote interieurcampagne. Vanaf 1910 werd het volledige interieur opnieuw geschilderd in dezelfde kleuren als voordien.

INTERIEURRESTAURATIE VAN DE BEGIJNHOFKERK (2017-2021)

Interieurrestauratie van de Begijnhofkerk

Meervoudige vooronderzoeken en testzones (2013-2014) hielpen om een onderbouwde restauratiekeuze te maken. Er werd beslist om het volledige ensemble te behouden en de 19de-eeuwse en 20ste-eeuwse meerkleurige afwerking te conserveren. In de loop van 2018 en 2019 werden archeologische sleuven gegraven en startte de aanleg van de verwarming. De bijlokalen, de zijbeuken en het hoogste deel van de hoofdbeuk werden gerestaureerd. De zijbeuken kwamen eerst aan de beurt. Eenmaal klaar werden daar de schilderijen gerestaureerd. Ook de schilderijen op hoogte gingen in restauratie. Alle werken werden naar beneden getakeld en in de zijbeuken onder handen genomen. Alleen de drie immense doeken van de Golgotha van Jan Cossiers boven het hoogaltaar werden op een stelling hoog in de top van de kerk geconserveerd. De overige gerestaureerde schilderijen hangen sinds december 2019 weer op hun plek.

In 2020 gingen de lagere delen van de kerk in restauratie: de zijaltaren, de toegangsportalen, de vloeren en de schilderijen van het hoofdaltaar. Ondanks het uitbreken van de coronacrisis in het voorjaar van 2020 verliepen de werken voorspoedig. In februari 2021 volgde de voorlopige oplevering van de interieurrestauratie en de schilderijen, in maart 2021 volgde deze van de beveiliging tegen brand en inbraak.

Door de aanslepende pandemie bleven de kerkdeuren nadien nog even gesloten. Op zaterdag 11 september 2021 zal het prachtig gerestaureerde interieur echter officieel ingehuldigd worden. Het afronden van de interieurrestauratie betekent echter niet dat het werk er al volledig op zit. De komende jaren zetten het stadsbestuur en de kerkfabriek zich in voor de restauratie van nog eens 29 barokke schilderijen in het monument. Vanaf dit jaar komen alvast zeven schilderijen in de wandkappelletjes en negen schilderijen in het koor en de zijbeuken aan de beurt.

Tekst: Sofie Stevens, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Tijdens de interieurrestauratie werden 21 barokke en 18 decoratieve doeken die op grote hoogte in de kerk hangen, gerestaureerd. ©Joris Luyten

07

SINT-ROMBOUTS- KATHEDRAAL

Dakkap

 Sint-Romboutskerkhof z.nr.

Het interieur van de Sint-Romboutskathedraal is voor de meesten vermoedelijk een vertrouwd beeld. De dakkap van de kerk, een van de grotere historische houtconstructies in Vlaanderen, is dat allicht niet. De brand van de Notre-Dame in Parijs twee jaar geleden toonde hoe kwetsbaar deze elementen zijn. Ook dichterbij zijn voorbeelden te vinden: tijdens de Tweede Wereldoorlog gingen de kerkdaken van zowel Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle als Leliëndaal in vlammen op. Beide kregen nadien metalen spanten naar ontwerp van architect Désiré Beeck.

De dakbrand van 1972

Ook de dakkap van Sint-Rombouts kwam niet ongeschonden tot ons. Op 29 augustus 1972 vernielde een brand het koordak en het ‘Schellekenstorentje’ boven de viering. Dankzij een compartimentering met brandmuren, een droge stijgleiding en de snelle inzet van verschillende brandweerploegen bleef het grootste deel van de historische dakconstructie gelukkig gevrijwaard.

De brand van 29 augustus 1972 vernielde de historische houten dakkap van het koor, dat nadien een betonnen dakconstructie kreeg.

Datering van de dakkap

Wanneer de verschillende delen van deze dakkap tot stand kwamen, is nog geen uitgemaakte zaak. De meest voor de hand liggende bron, het middeleeuwse kerkarchief, is grotendeels spoorloos. Het samenleggen van gegevens uit verschillende onderzoeksvelden leverde al wel een relatieve bouwchronologie op.

Een eerste bouwfase

De bouw van de huidige kathedraal startte vermoedelijk in 1217. De eerste bouwfase ving aan met de dwars- en vervolgens de zijbeuk aan de kant van de Grote Markt, gevolgd door het schip en de zij- en dwarsbeuk aan de andere zijde. Deze werken werden vermoedelijk voltooid tussen 1250 en 1300. Het bestaande koor werd in het begin van de 14de eeuw vervangen door drie rechte koortraveeën met een kooromgang, waarna de rechte koorkapellen gebouwd werden. Toen de kerk in april 1312 ingewijd werd, was ze echter nog verre van voltooid.

Heropbouw na de stadsbrand

Bovendien beschadigde de grote stadsbrand van 1342 ook de Sint-Romboutskerk. In 2013 ontdekte onderzoeker Frans Doperé op de zolder aan de rechterzijde van het koor sporen van deze brand, die mogelijk het volledige dakgebinte van de kerk in de as legde. De heropbouw was de start van een tweede bouwfase. Tijdens de tweede helft van de 14de eeuw werd er voortgewerkt aan het koor. De Henegouwse architect Jan van Osy was in de periode 1341-1377 waarschijnlijk de bouwmeester voor de voltooiing van de zeven kranskapellen. Omdat de brand stabiliteitsproblemen veroorzaakt had in het schip, werd daar in de eerste helft van de 15de eeuw het triforium verbouwd en werd het gewelf gereconstrueerd met de originele bouwkundige elementen.

Nadien werden de middenbeuk (1437) en het koor (1451) overwelfd. In 1452 vond de eerstesteenlegging plaats van de toren. Door financiële en religieuze problemen werden de werken rond 1520 op een hoogte van 97 meter stopgezet, hoewel de geplande grootte 167 meter bedroeg.

Moeilijke typologische datering

Een nadere datering van de houten kap van de kathedraal op typologische basis is moeilijk. De constructie hoort thuis in de groep gordingkap met schaargebinten, die zich - vermoedelijk geleidelijk - ontwikkelde vanuit de sporenkap.

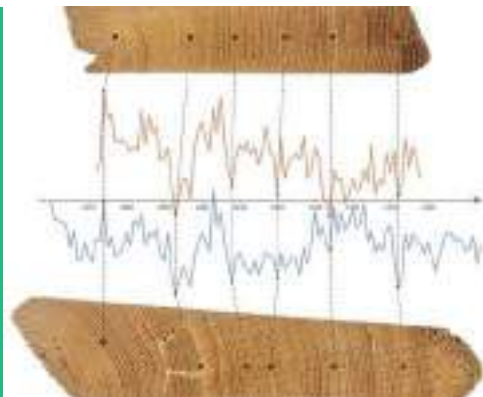
Detail van de rechterzijde van een schaargebint in de dakkap van de Sint-Romboutskathedraal.

Deze evolutie vond plaats in de lange periode tussen de tweede helft van de 13de eeuw en de tweede helft van de 15de eeuw, waarna er tot in de 18de eeuw nauwelijks nog wijzigingen plaatsvonden.

Dendrochronologisch onderzoek

In 2005 publiceerde Dieter Nuytten een artikel over zijn onderzoek naar middeleeuwse dakkappen binnen het historische hertogdom Brabant. Na een verkennende inventarisatie van de dakkappen van vooral grotere bouwwerken werden deze zo veel mogelijk dendrochronologisch onderzocht. Daarbij worden de groeiringen op stalen van het hout gebruikt om tot een datering te komen. De historische klimaatschommelingen in een bepaalde regio veroorzaken schommelingen in de jaarlijkse groei van de bomen, zichtbaar in de jaarringen. Door de diktes van de jaarringen te plaatsen binnen gedateerde referentiecurven en de (relatieve) kap van de boom te bepalen, kunnen uit de eventuele overlappingsdateringen naar voor geschoven worden. Deze methode had al succes in enkele regio's in met name Nederland en Duitsland, met exacte dateringen die door andere bronnen werden bevestigd.

Stukken historisch bouwhout met de opgemeten jaarringbreedtes uitgezet in een grafiek met datering.
© Agentschap Onroerend Erfgoed

Het dendrochronologisch onderzoek van de geselecteerde gebouwen in het vroegere hertogdom Brabant bleek echter niet eenvoudig. De onderzochte kappen werden vanaf de 15de eeuw vooral opgetrokken uit vers gezaagd, lokaal eikenhout. De korte en dikke stammen uit de dun gezaaide lokale bossen waren namelijk erg geschikt voor schaargebinten; voor sporenkappen zijn lange bomen nodig.

Houtboor met twee uitgeboorde kernen voor het verrichten van dendrochronologisch onderzoek. © Wikimedia Commons - Hannes Grobe/AWI

De plaatselijke open bosstructuur zorgde echter voor snelgroeiend constructiehout met weinig jaarringen en een sterk klimaat-onafhankelijk karakter, die het dendrochronologisch onderzoek bemoeilijken. Bovendien kwamen er ook maar zachtjesaan voldoende lokale referentiegegevens beschikbaar.

Kritische reflex

Toch werd de dendrochronologische datering voor enkele gebouwen met enig succes toegepast. De resultaten moeten echter altijd kritisch benaderd worden. Het onderzoek van de volledige dakkap van de Sint-Romboutskathedraal is in dit geval exemplarisch. Voor het schip werd de periode 1556-1574 verkregen, voor het transept lag die in 1527-1547. Deze perioden liggen ruim een eeuw later dan de tot nog toe vermelde data voor de bouw van de kerk, en moeten dus met de nodige omzichtigheid benaderd worden.

Tekst: Dieter Nuytten, Erfgoedconsulent Agentschap Onroerend Erfgoed regio Noord
Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

08

VROEGERE INOFER-SITE

Mechelen Inofer

 Guldendal 17

Door de ontoegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historiek van deze locatie maar beperkt onderzocht worden. De opgenomen informatie is grotendeels afkomstig uit een studie van Callebaut Architecten.

De bloei die Mechelen met name vanaf de 13de eeuw doormaakte, straalde aanvankelijk ook af op de zes gehuchten rond de binnenstad. Het aanhoudende politiek-religieuze geweld in de tweede helft van de 16de eeuw maakte hieraan een einde. De Mechelse bevolking plooidde zich terug op de binnenstad en liet de omgeving weer over aan de landbouw en de veeteelt.

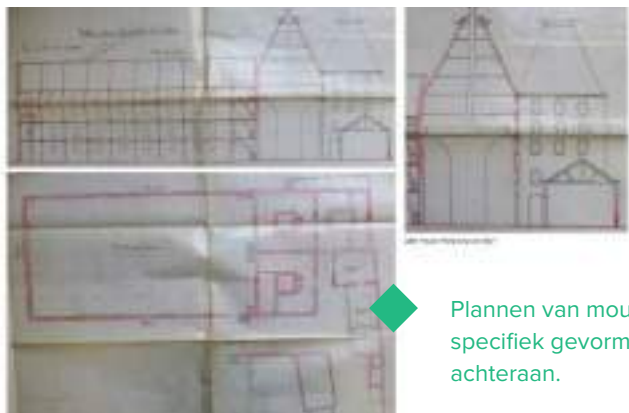
Pas nadat Napoleon in 1806 de sloop van de Mechelse stadsversterkingen beval en zo letterlijk de weg naar de periferie opende, kwam er opnieuw deining in de stadsrand. De aanduiding van Mechelen als centraal knooppunt van de spoorwegen in 1834 met aansluitend de oprichting van de centrale spoorwegwerkplaatsen en verscheidene toeleveringsbedrijven trok vervolgens een industriële expansie op gang.

Mouterij Van Der Molen

Verreweg de meeste Mechelse bedrijven vestigden zich in de 19de eeuw in het gebied achter het huidige station. In mindere mate kende ook de zone tussen de binnenstad en de Leuvensevaart enige industriële ontwikkeling. Dat gold veel minder voor de overzijde van het in 1750-1752 aangelegde kanaal, dat als het ware een barrière vormde.

Mouterij Van Der Molen met achteraan de toen nog gelijkgrondse spoorwegbrug over het kanaal Leuven-Dijle.
© www.delcampe.net

Plannen van mouterij Van Der Molen met de specifiek gevormde daken van de moutasten achteraan.

Een monumentale uitzondering hierop was het mouterijcomplex Van Der Molen, rond 1885 gerealiseerd naar ontwerp van de Antwerpenaar G. Matthysens. Met zijn drie verdiepingen onder twee parallelle zadeldaken en zijn mouttorens achteraan torende het indrukwekkende gebouw boven de schaarse bebouwing uit. Volgens de kadastrale mutatieschetsen onderging het complex naar het einde van de eeuw toe nog minstens twee beperkte uitbreidingen.

Socaré recycleert

Rond 1921 nam de Société Franco-Belge pour la Fabrication du Caoutchouc régénéré (Socaré) de gebouwen aan de Geerdegemvaart over. De firma verwerkte gebruikt caoutchouc via een chemisch en mechanisch proces tot gerecycleerd rubber. Dat werd vermoedelijk vooral gebruikt voor de productie van schoenen, zoals een toenmalige advertentie van het bedrijf aangeeft.

De zaken verliepen voorspoedig en het bedrijf liet meermaals nieuwe gebouwen optrekken. Een van de meest markante uitbreidingen was het bijna 100 meter lange bedrijfsgebouw met een verdieping van de hand van de Ukkelse ingenieur J. Petryn, dat later deel zou gaan uitmaken van de Trap-site. Volgens een Amerikaanse publicatie uit 1930 was de Mechelse firma op dat moment de grootste Belgische verwerker van gebruikt rubber. Het lijkt er echter op dat de activiteiten na de Tweede Wereldoorlog stelselmatig terugvielen. Stapsgewijs werden de terreinen en de gebouwen verkocht.

De rubberschoenen van Socaré werden onder meer aanbevolen voor gebruik op het strand, in de tuin en op het tennisveld. © Mechelen Maat

Inofer neemt over

De geschiedenis van de site in de tweede helft van de 20ste eeuw hangt samen met die van de firma Inofer. De kern van dat bedrijf lag aan de Mechelse Caputsteenstraat. Daar waren al zeker sinds 1936 de Werkhuizen H. Verbeemen gevestigd, actief in de metaalbewerking. In 1948 veranderde het bedrijf zijn naam in S.A. l'Industrie du Non Ferreux, kortweg Inofer.

De wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog gaf het bedrijf vleugels en kort daarop verhuisde het zijn activiteiten naar een deel van de vroegere Socaré-site aan de zijde van Guldendal. In 1950 liet het de bekende Antwerpse architect Léon Stynen nieuwe kantoren en werkplaatsen ontwerpen aan Guldendal 17, de nieuwe maatschappelijke zetel.

De site van Inofer in 1972, gezien vanaf het toenmalige R.T.T.-gebouw aan de overzijde van het kanaal Leuven-Dijle.

Het was het begin van een hele reeks uitbreidingen, waarbij onder meer het vroegere mouterijgebouw aan de Geerdegemvaart werd aangekocht. Een kadastrale mutatieschets registreerde de aanhechting van dit gebouw in 1964. Als warmperserij van non-ferrometalen zoals messing, koper en aluminium stelde het bedrijf in de jaren 1990 meer dan 200 mensen tewerk.

Vooral tijdens het volgende decennium kreeg het echter te maken met groeiende concurrentie. In 2010 maakte het na een faillissement een eerste doorstart als Inofer Productions. Drie jaar later moest het bedrijf echter definitief de boeken neerleggen.

Een nieuwe stadswijk

Vier jaar na de stopzetting van Inofer kwam ook een eind aan de activiteiten van de aanpalende firma Trap. Het potentieel van de plek, onder meer de ligging vlakbij de binnenstad en het kanaal Leuven-Dijle en de ontwikkelingen rond het nieuwe station, maakten dat de vroegere bedrijven onlangs nieuwe eigenaars vonden. Om beide sites dezelfde uitstraling te bezorgen, werken de ontwikkelaars ervan nauw samen, onder meer voor de aanleg van een centrale toegangsweg naar de Postzegellaan, die verkeershinder in de omgeving moet vermijden.

Een groene buurt rond Socaré

Voor de ontwikkeling van de vroegere Inofer-site werkt PSR, de ontwikkelingsdivisie van Jan De Nul Group, samen met Codic, gespecialiseerd in de ontwikkeling van kantoren en multifunctionele stadsprojecten. In het project is er een prominente plaats voor het in oorsprong 19de-eeuwse mouterijgebouw aan de Geerdegemvaart, dat nadien decennialang in gebruik was door Socaré. Callebaut Architecten, onlangs ook betrokken bij de gelauwerde restauratie van Het Predikheren, zal het gebouw met aandacht voor het industriële karakter renoveren tot kantoren.

Het 19de-eeuwse bedrijfsgebouw aan de Geerdegemvaart wordt met aandacht voor het industriële karakter gerenoveerd tot kantoren.

De rest van de site wordt omgevormd tot een autoluwe en groene omgeving volgens een masterplan van Sculp.IT architecten. Daarin zal er naast nieuwe kantoren, appartementen en gezinswoningen ook plaats zijn voor publieke functies, zoals een café, een restaurant en een co-werkplek.

Een team van verschillende architecten onder leiding van het bureau Jaspers-Eyers werkt de verschillende gebouwen en functies verder uit. Het ontwerp van de groene, open ruimte met wandel- en fietspaden, verticale en horizontale groenzones, groendaken en pleintjes ligt in handen van landschapsarchitect Avant Garden.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

09

VROEGERE TRAP-SITE

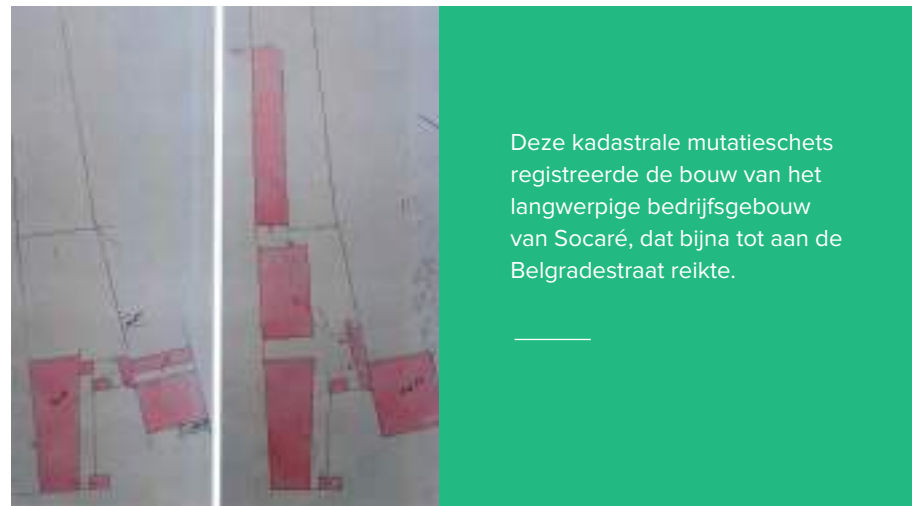
Trap

 Guldendal 21

Door de ontoegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historiek van deze locatie maar beperkt onderzocht worden.

De geschiedenis van de vroegere Trap-site valt voor een groot stuk samen met die van de firma Socaré, die aan bod komt in de bijdrage over Inofer. Het was immers deze firma die in 1929 de Ukkelse ingenieur J. Petryn de opdracht gaf om het imposante bedrijfsgebouw met een verdieping te ontwerpen dat nog steeds het hart van de site vormt.

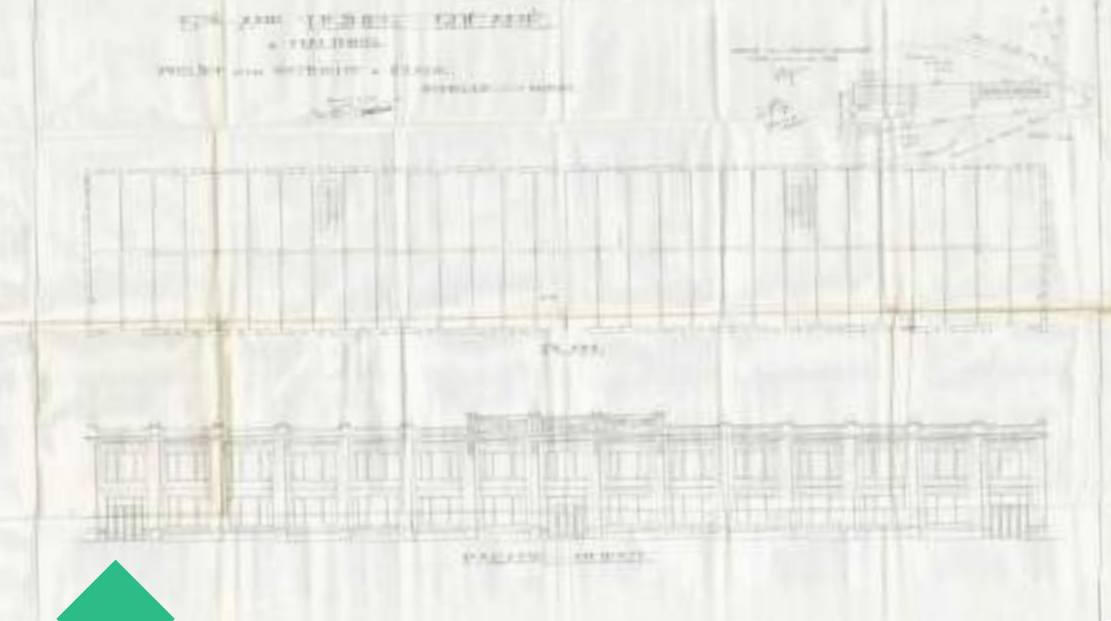
Deze fabriekshal met een betonnen structuur en baksteengevels wordt verticaal geritmeerd door lisenen met topstuk, terwijl de horizontale raamdorpels, de kordons, het boogfries en de attiek de lengte van bijna 100 meter benadrukken. In 1997 beschermde de Vlaamse Gemeenschap dit gebouw als monument wegens zijn artistieke, historische en industrieel-archeologische waarde.

Deze kadastrale mutatieschets registreerde de bouw van het langwerpige bedrijfsgebouw van Socaré, dat bijna tot aan de Belgradestraat reikte.

Meubelfabriek Van Craen

Al zeker sinds 1928 was in de buurt van de firma Socaré aan de Geerdegemvaart ook de meubelfabrikant Van Craen gevestigd. In de acht volgende jaren breidde dat bedrijf maar liefst vijfmaal uit met diverse werkplaatsen en magazijnen.

Detail uit het bouwplan van ingenieur J. Petryn uit 1929 voor de uitbreiding van Socaré.

Dat gebeurde deels uit noodzaak, nadat bij een fabrieksbrand in 1932 een grote houtopslagplaats verloren was gegaan. Volgens een kadastrale mutatieschets werd Guldendal rond 1940 doorgetrokken tot aan de Belgradestraat. Kort nadien liet Van Craen in het nieuwe gedeelte van de straat een loods en een kantoorgebouw in Nieuwe Zakelijkheid optrekken.

Toen na de Tweede Wereldoorlog de terreinen en de gebouwen van Socaré stapsgewijs verkocht werden, kwam het monumentale gebouw van ingenieur Petryn uit 1929 in handen van de meubelfabrikant. Met deze aankoop bereikte de firma Van Craen haar grootste omvang. In 1959 telde het bedrijf 59 personeelsleden, tewerkgesteld in de houtzagerij, meubelmakerij, kantoren en magazijnen.

In nieuwe handen

Op de overgang naar het nieuwe millennium kwamen de gebouwen van Van Craen in handen van de firma Frans Trap en zoon. Dit bedrijf was actief in de houtimport en maakte verder onder meer massieve parketvloeren en lijstwerk op maat. In 2017 moest het echter de boeken neerleggen.

Een plek voor de toekomst

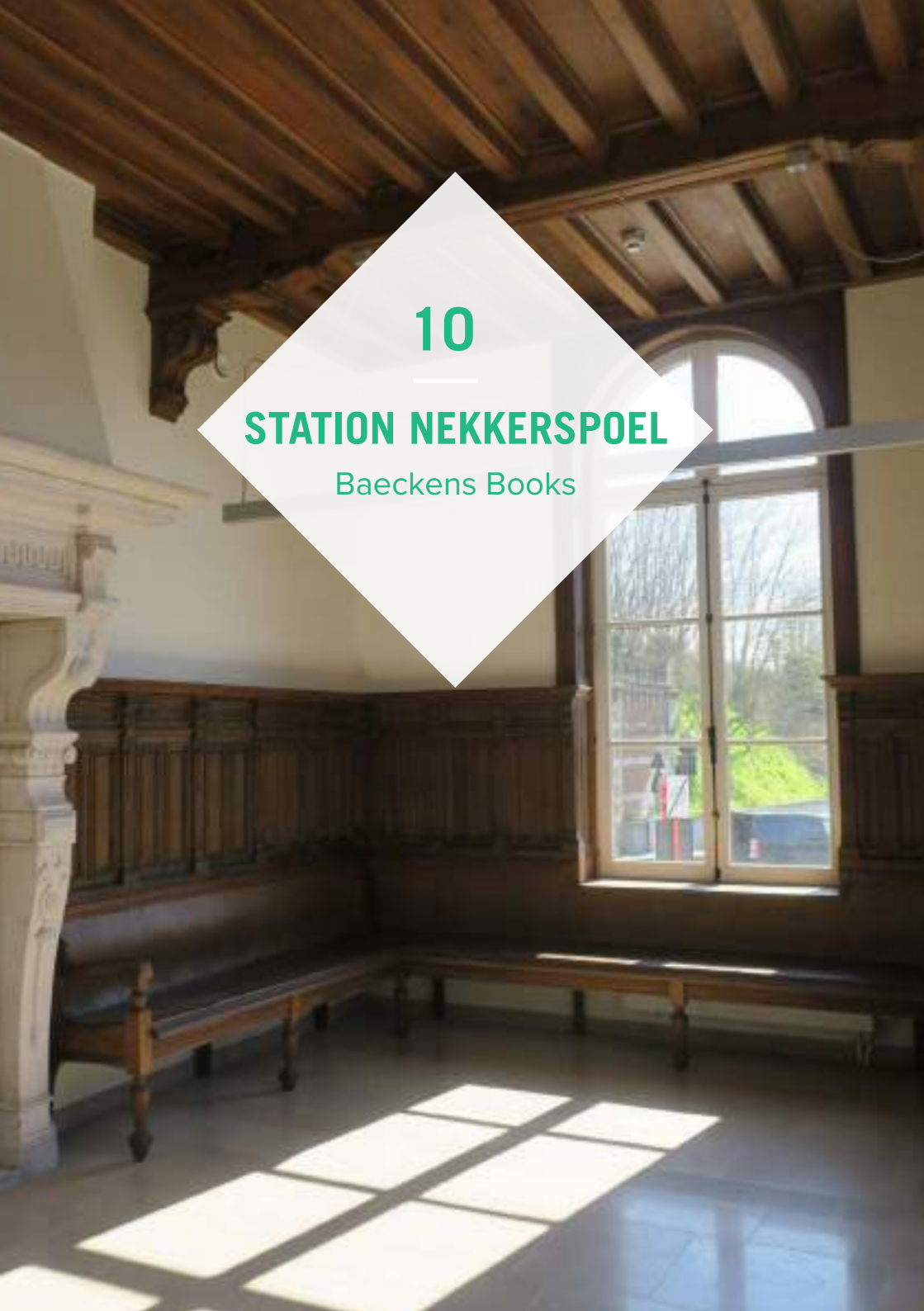
De ontwikkelaars Tervia's uit Westmeerbeek en het Antwerpse Triginta zagen potentieel in de leegstaande site, zoals de ligging vlakbij de binnenstad, het water en verschillende mobiliteitsknooppunten, en besloten om er een project te realiseren dat generaties lang kan meegaan.

Het monumentale fabrieksgebouw uit 1929 wordt met respect voor het verleden herbestemd tot een twintigtal loftappartementen en -woningen. Ook het stookgebouw met de kenmerkende fabrieksschouw wordt bewaard en zal plaats bieden aan een gemeenschapsruimte met een co-working koffiebar en een panoramisch appartement/kantoorruimte op het dak. Op de groen aangelegde site zal er voorts plaats zijn voor een nieuwbouw met een achttal appartementen en circa 2700m² kantoorruimte.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Impressie van het gerenoveerde stookgebouw met panoramisch dakkantoor. © Tervia's

10

STATION NEKKERSPOEL

Baeckens Books

📍 Ontvoeringsplein 12

Een vroege start

Het gehucht Nekkerspoel aan de Mechelse ooststrand bleek al in de prehistorie een uitgelezen woonplaats. Tijdens graafwerken in 1904 werd er onder meer een uit een boomstam gehouwen prauw van 8,4 m lengte ontdekt, net als paalwoningen en potscherven uit het La Tène-tijdperk (450-50 v. Chr.). Tijdens de middeleeuwen ontwikkelde er zich een vrij dicht bebouwd gehucht, dat bekend stond om zijn lakenwevers en volders. Aan het einde van de 16de eeuw geraakte Nekkerspoel echter ontvolkt, onder meer door de weggedeelde lakenindustrie en de godsdienstoorlogen van die tijd. Het gehucht transformeerde voor lange tijd tot een landbouwgebied.

Dit detail uit de prekadastrale kaart van landmeter Le Brun uit 1808-1810 toont de toen schaarse bebouwing in het landelijke Nekkerspoel. © KBR

Oude en nieuwe barrières

In 1806 beval Napoleon de afbraak van de Mechelse stadswallen en stadspoorten, die vervolgens geleidelijk aan verdwenen. Het gedeelte aan Nekkerspoel werd rond 1808 genivelleerd, waardoor de binnenstad weer in zicht kwam. De poort zelf werd in 1811 gesloopt en - net als de overige stadspoorten - vervangen door twee kleine octrooihuisjes voor het ontvangen van de stadsrechten.

Een impressie van de Nekkerspoelpoort in 1740, toegeschreven aan de Mechelse tekenaar A.F. Van den Eynde (1793-1885).

Die verdwenen op hun beurt als gevolg van het decreet op de vrijhandel van 1860, waarna geleidelijk aan een groene gordel met brede lanen rond de stad ontstond op het tracé van de afgebroken stadsmuren, de zogenaamde vesten. Ondanks al deze ingrepen was Nekkerspoel vanuit de binnenstad nog steeds maar toegankelijk via een boogbrug over de oude stadsgracht ter hoogte van het Hoogstratenplein. Het aanleggen van de spoorlijn naar Antwerpen in 1836, die Nekkerspoel in loodrechte lijn doorkliefte, creëerde even verderop bovendien een nieuwe barrière.

Een nieuwe adem

De spoorlijn bood echter ook nieuwe kansen. Nekkerspoel genoot mee van de economische bloei van Mechelen in de eerste helft van de 19de eeuw, waarin de ontwikkeling van de spoorwegindustrie een grote rol speelde. De gelijktijdige bevolkingstoename maakte dat steeds meer mensen zich ook daar kwamen vestigen.

Het gehucht ontwikkelde zich bovendien tot een knooppunt in de toenemende veehandel. Zeker nadat er in 1878 op vraag van de bewoners een laad- en losplaats voor vee werd ingericht, die aansloot op het bestaande spoornetwerk. Die overslagplaats van zowat 225 meter lang en 26 meter breed lag ongeveer ter hoogte van het huidige parkeerplein vooraan in de Lakenmakersstraat. De bouw van een nabijgelegen goederenstation door de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen in 1887 zorgde voor een bijkomende aansluiting op het lokale tramnetwerk.

Een complex verkeerskluwen

De diverse ontwikkelingen van stad en spoor hadden echter ook nadelen. Zo zagen naar verluidt de inwoners van Nekkerspoel soms tot 135 maal per dag de slagboom aan de Nekkerspoelstraat naar beneden gaan. In 1890 werd daarom besloten om de hoofdsporen van de lijn Brussel-Antwerpen te verhogen, zodat de vele gelijkgrondse overwegen konden wijken voor onderdoorgangen. Dit project viel samen met grootse waterwerken, die onder meer de regelmatige overstromingen in de binnenstad moesten tegengaan (1890-1907).

Zicht vanaf het Hoogstratenplein naar de Nekkerspoelstraat rond 1905. Vooraan de kort nadien verwijderde bogenbrug over de in aanleg zijnde Afleringsdijle. Rechts een boog van de spoorwegbrug van circa 1897.

Een belangrijk onderdeel daarvan was het graven van een afleidingskanaal op de Dijle langs de noordoostelijke stadsrand. Ter hoogte van het huidige Hoogstratenplein verliet deze Afleringsdijle het tracé van de oude stadsgracht en sloot een eindje verder weer aan op de Dijlerivier. Op de plek waar de verhoogde spoorbedding en de Afleringsdijle elkaar kruisten ontwierp ingenieur Weyts de mooie, nog bestaande boogbrug die in 1897 werd aanbesteed. Op 15 maart 1910 maakten de eerste treinen er gebruik van.

De andere zijde van de berm, ter hoogte van het huidige Douaneplein, werd ook ontwikkeld. In 1908-1912 kwam er een grootschalig goederenstation met een nieuwe laad- en losplaats voor vee. De combinatie van deze infrastructuurwerken met de al aanwezige straten en tramsporen maakte van dit stukje Nekkerspoel een ingewikkeld maar belangrijk verkeersknooppunt.

Een station voor reizigers

Om de inwoners van Nekkerspoel gemakkelijker de trein te laten nemen en om bezoekers een snelle toegang tot de binnenstad te geven, kwam er in 1912-1913 een volwaardig reizigersstation. De spoordiensten ontwierpen een statig gebouw in neo-Vlaamse-renaissancestijl, beschouwd als de 'nationale' stijl bij uitstek, met verwijzingen naar de 16de-eeuwse hoogdagen van onze gewesten. De gecombineerde lijst- en topgevels met rondboogvensters werden rijkelijk voorzien van dure blauwe hardsteen voor onder meer speklagen, diamantkoppen, negblokken en topversieringen. Constructief was het echter een vooruitstrevend gebouw, met onder meer vloerplaten van gewapend beton en stalen dakgebinten.

Het centrale deel beneden was in gebruik als ontvangstruimte en wachtzaal met een ticketbalie. Daarachter bevonden zich - volgens een plan uit 1938 - drie grote vertrekken voor fietsen. De dubbele bordestrap gaf op de tussenverdieping uit op de wachtzaal voor de eerste en de tweede klasse; de eikenhouten lambrisering met vaste banken, het plafond met moer- en kinderbalken op voluutconsoles en de natuurstenen schouw met wortelmotieven stralen nog steeds grandeur uit.

Op de tussenverdieping lag ook de toegang tot de sporen. De grote, majestueuze trap gaf rechtstreeks uit op perron 1; de overige sporen waren bereikbaar via een tunnel. Bij de realisatie van de huidige reizigerstunnel naast het gebouw in de tweede helft van de 20ste eeuw, verdween de tunneltoegang in het station. Op de eerste verdieping, op het niveau van de perrons, lagen aan de linkerkant een bagageruimte, een vertrek voor de verpleging en een archiefkamer. Aan de andere kant beschikten de stationschef en de onderstationschef over een eigen vertrek.

De wachtzaal en de centrale ontvangstruimte voor de eerste en de tweede klasse, vermoedelijk in de jaren 1970. © NMBS

Ontvoeringsplein

Op verzoek van het Bestuur der Spoorwegen creëerde het stadsbestuur een driehoekig pleintje vóór het afgewerkte station. Het dankt zijn huidige naam aan het bronzen oorlogsmonument van de weggevoerden, een werk van de Mechelse beeldhouwer Jef Van Gooien dat in 1921 ingehuldigd werd. Het monument herinnert aan de wegvoering van zogenaamde werkonwilligen tijdens de Eerste Wereldoorlog en aan de deportatie van de talrijke joden tijdens de Tweede Wereldoorlog, vanaf het nabijgelegen goederenstation.

Nieuwe bestemmingen

In 1997, vier jaar na de bescherming als monument, verkocht de NMBS het stationsgebouw aan een antiekhandelaar. Kort nadien kwam het in handen van vertaal- en communicatiebureau Lu's Paragraph, dat er na een restauratie zijn kantoren onderbracht. Toen het bureau verhuisde, kocht de NMBS het gebouw weer aan. Tussen 2016 en 2020 ondergingen het exterieur en het interieur nogmaals een grondige restauratie. Met uitzondering van een loketfunctie aan de zijde van de reizigerstunnel, werd het gebouw ingericht tot kantoorruimte. Sinds het voorjaar van 2021 is het de nieuwe thuis van uitgeverij Baeckens Books.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Baeckens Books

Sinds 2004 is de Mechelse uitgeverij Baeckens een referentie in de kinder- en jeugdliteratuur. Jos Baeckens, oprichter van de uitgeverij, stond eerder mee aan de wieg van uitgeverij Infodok en Bakermat. Baeckens ging van start met drie werknemers in een pand aan de Wollemarkt. Onmiddellijk hadden ze een succesformule in handen met Geronimo Stilton. De Italiaanse boekenreeks, bekend van zijn geurpagina's, groeide heel snel uit tot een topfavoriet bij jonge lezers. Toen het boek in 2008 werd verkozen tot Mooiste Kinderboek Aller Tijden, steeg de verkoop van de boeken met pieken tot een miljoen exemplaren per jaar.

De focus van de uitgeverij ligt tot op vandaag op kinderboeken. De inspiratie kwam van Annie M.G. Schmidt. Zij wou boeken schrijven en uitbrengen die "de veiligheid van het thuis, de weidsheid van het avontuur en de verrukkelijke onbegrensdeheid van het bestaan" boden. Naast bekende buitenlandse reeksen zoals WarriorCats, startte de uitgeverij ook samenwerkingen op met Vlaamse schrijvers zoals Nico De Braeckeleer, Marieke van Hooff en Bjorn Van den Eynde. In 2000 richtte Jos Baeckens ook kinderboekhandel Pardoes op. De winkel op de IJzerenleen richt zich op kwalitatieve kinderboeken en organiseert jaarlijks meer dan 150 boekenbeurzen op scholen.

De onderneming groeide de voorbije jaren verder uit onder CEO Stijn Baeckens, zoon van Jos Baeckens. Naast boeken startte de firma ook met de productie van onder andere speelgoed en dvd's voor belangrijke licenties als F.C. De Kampioenen en Tik Tak. De voorbije jaren was Baeckens gevestigd in het Groot Seminarie in de Frederik de Merodestraat. Sinds 2021 huist het bedrijf in het gerenoveerde stationsgebouw van Nekkerspoel.

11

VROEGER SINT- MAARTENZIEKENHUIS

Maarten

📍 Willem Rosierstraat 1

Door de ontoegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historiek van deze locatie maar beperkt onderzocht worden.

Tot in de eerste decennia van de 19de eeuw was er in Mechelen nog een sterk contrast tussen de dichtbebouwde binnenstad en het landelijke buitengebied. Pas nadat Napoleon in 1806 de sloop van de Mechelse stadsversterkingen had bevolen en zo letterlijk de weg naar de periferie opende, kwam er opnieuw beweging in de stadsrand. De aanduiding van Mechelen als centraal knooppunt van de spoorwegen in 1834 en de daaropvolgende oprichting van de centrale spoorwegwerkplaatsen en verscheidene toeleveringsbedrijven, trok vervolgens een industriële expansie op gang.

Een detail uit een prekadastrale kaart van landmeter Le Brun uit 1808-1810 toont de toen nog erg landelijke omgeving rond de huidige Willem Rosierstraat.

De economische bloeiperiode die daarop volgde, vertaalde zich onder meer in een sterke bevolkingstoename en de verstedelijking van de stadsrand. Een eerste stap in dat proces was de aanleg van de vesten op het tracé van de afgebroken stadsmuren. Rond de binnenstad ontstond zo een groene gordel van brede, beboomde promenades, afgezoomd met grotendeels burgerlijke, residentiële woningen.

Detail uit de kadastrale kaart van P.C. Popp van rond 1865 met de toenmalige woning van de heer Van Neck-Van der Jeught op de plek van het huidige Willem Rosierstraat 1.

Een nieuwe stadswijk

Vanaf 1840 ontstond een heel nieuwe stadswijk in de ruime driehoek tussen het station, het kanaal Leuven-Dijle en de stadsvesten. De verkaveling gebeurde aan de hand van een geometrisch stratenpatroon. Een van de nieuwe verbindingssassen was de huidige Leopoldstraat, die het station in rechte lijn verbond met het zuidelijke deel van de stadsvesten.

Op de kadastrale kaart van P.C. Popp van rond 1865 zien we hoe een plantsoen de samenkomst van de Leopoldstraat met de vesten benadrukte. Aan dit perkje, op de plek van het huidige Willem Rosierstraat 1, tekende Popp al een woning in, eigendom van koopman Laurent-Joseph Van Neck-Van der Jeught.

In het nieuw aan het einde van de eeuw

Afgaande op het volume, de architectuur en de interieurinrichting van het huidige gebouw vond er nadien nog een verbouwing plaats. Het opschrift 'anno 1899' op de schoorsteen aan de Leopoldstraat, ter hoogte van de tweede verdieping, geeft aan wanneer dat was.

De indrukwekkende lijstgevels van de woning met onder meer een lang doorgetrokken balkon en prachtig gedecoreerde vensteromlijstingen op de verdiepingen duiden op de welstand van de toenmalige bouwheer. De opbouw van de woning is typerend voor een herenhuis uit die tijd, met dienstvertrekken in de kelder en op zolder, een imponerende traphal met aansluitende ontvangstvertrekken en rijkelijk uitgewerkte salons op de eerste verdieping. Heel wat interieurelementen zijn nog bewaard, zoals de bepleisterde plafonds met uitbundig lijstwerk en marmere schouwmantels.

Deze foto toont het hoekhuis waarschijnlijk kort na de verbouwing rond 1899.

De Sint-Jozefskliniek van dokter Peeters

Na zijn studies in Leuven en Parijs vestigde dokter Désiré Peeters (1885-1968) zich in 1913 in Mechelen, waar hij in zijn jeugd les had gevolgd aan het Klein Seminarie. Kort na zijn huwelijk met Anna Salmon in 1914 kocht het echtpaar twee woningen om er een privaat ziekenhuis in onder te brengen. Ze lieten de stallingen van het huis aan de Leopoldstraat 2 verbouwen tot een operatiekwartier. Via de tuin stond dit in verbinding met de ziekenkamers om de hoek, in het tweede pand aan de Willem Geetsstraat. Eind 1915 ging de Sint-Jozefskliniek van start.

Deze foto dateert vermoedelijk uit de jaren 1930. Rechts de toenmalige Sint-Jozefskliniek en de vervuilde zijgevel van het hoekpand.
© Frans Vermoortel

De kliniek maakte al snel naam, en verschillende uitbreidingen volgden elkaar op. Aanvankelijk kwamen die er in de aaneengeschakelde tuinen van de beide woningen. Toen die ontoereikend bleken, werden bijkomende eigendommen in de Leopoldstraat en de Willem Rosierstraat aangekocht en bebouwd. Door de stapsgewijze expansie van het ziekenhuis raakte de hoekwoning volledig ingesloten. Uiteindelijk kon het ziekenhuisbestuur ook het hoekpand verwerven. Dankzij een respectvolle omvorming tot directiekantoren en -secretariaat bleef het mooie interieur goeddeels behouden.

Na een eerdere overname door de Christelijke Mutualiteiten en verdere uitbreiding, volgde in 1998 een fusie met het Sint-Norbertusziekenhuis in Duffel tot het AZ Sint-Maarten. Toen het fusieziekenhuis zijn verschillende campussen inruilde voor een groot, nieuw complex aan de Liersesteenweg, kwam de site in de Leopoldstraat leeg te staan.

De nieuwe stadswijk Maarten

Stadsontwikkelaar Ciril (Democo Group) zag al snel de mogelijkheden van het verlaten hospitaal. De ligging vlakbij de binnenstad en het kanaal Leuven-Dijle, de verschillende ontwikkelingen rond het nieuwe station in wording ... ze maken het tot een uitgelezen plek voor de creatie van een nieuwe stadswijk. Die kreeg toepasselijk de naam Maarten (www.maartenmechelen.be).

POLO architects en OKRA Landschapsarchitecten ontwierpen in samenspraak met Ciril en de stadsdiensten een gezellige, gevarieerde buurt waar het stadsleven overvloedt in het groen van de wijk en de rust van de vaart.

De site zal plaats bieden aan zeven volumes met elk een eigen architectuur, schaal en programma, die zich door hun details en afwerking aanpassen aan hun ligging en omgeving. Door dezelfde materialen en tonen te gebruiken, zullen ze echter ook een eenheid vormen.

De nieuwe stadswijk Maarten komt op de plek van het oude AZ Sint-Maarten tussen de Leopoldstraat (links), Willem Rosierstraat en Vaardijk (rechts). © Ciril

Op de site komt een mix van appartementen, gezinswoningen, een stadshotel en kantoor- en winkelruimte, gerangschikt rond een verkeersvrije leefstraat en een gloednieuw wijkpark. De slimme inplanting van de bouwvolumes laat immers plaats voor nieuwe open ruimte, waarvan het Rosierpark het hart vormt. De gesloten ziekenhuissite verandert zo in een open plek waar niet alleen de bewoners, maar de hele buurt welkom zijn.

Het monumentale pand op de hoek van de Leopoldstraat en de Willem Rosierstraat blijft behouden en wordt als kantoorruimte opgenomen in de nieuwe ontwikkeling, waar ook de vier aanpalende 19de-eeuwse woningen in de Willem Rosierstraat deel van zullen uitmaken.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

OKRA Landschapsarchitecten stond in voor het ontwerp van de verschillende groenruimten van de nieuwe wijk. © Ciril

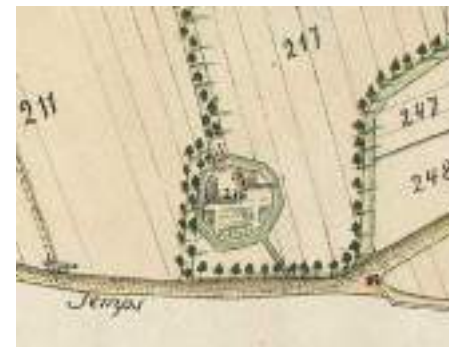
12

PARK HOF GRISAR

 Zemstbaan 119

Door de ontoegankelijkheid van verschillende archiefinstellingen kon de historiek van deze locatie maar beperkt onderzocht worden.

De oorsprong van het Hof Grisar, ook bekend als het Geerdegemkasteel, gaat alleszins terug tot de 18de eeuw. In 1739-1740 maakte landmeter Adrianus De Bruyn een kadastrale opmeting van het Mechelse gehucht Geerdegem. Daarop zien we ter hoogte van het huidige Hof een site afgebeeld met twee losstaande vleugels en een poortgebouw, omringd door een cirkelvormige gracht.

Detail uit een kopie van de opmeting van het gehucht Geerdegem door Adrianus De Bruyn in 1739-1740.

Naar verluidt was dit domein aan het einde van de 18de eeuw in handen van de Mechelse jezuïeten, die het verpachtten als cijnshoeve. Kort na de afschaffing van de orde in 1773 zou dit goed verkocht zijn, samen met de rest van de in beslag genomen bezittingen.

Een nieuw uitzicht

De kaart van de Mechelse stadsrand die Joseph Hunin in 1800-1802 publiceerde, geeft nagenoeg hetzelfde beeld als De Bruyn. Alleen ontbreekt hier het poortgebouw dat uitgaf op de bomendreef naar de Zemstbaan. De kaart toont ook dat in de tussenperiode het terrein tussen de straat en de ringgracht ingericht werd als een Engelse landschapstuin met een kronkelend wandelpad.

Detail uit de ingekleurde kaart van Joseph Hunin uit 1800-1802. © KBR

Detail uit de kadastrale kaart van P.C. Popp uit de periode 1858-1869. © KBR

De eerste Belgische kadasterkaart van circa 1830-1834 toont een veranderde situatie. De gracht was ondertussen doorgetrokken tot tegen de Zemstbaan, waar ook een vijvertje was aangelegd. Het gebouw evenwijdig met de straat is op deze kaart ook aanzienlijk groter ingetekend.

Detail uit de eerste Belgische kadasterkaart van circa 1830-1834. © Algemeen Rijksarchief

Buitenverblijf van de familie Verhaghen

In de periode 1858-1869 stelde P.C. Popp een kadasterkaart op van deze omgeving. Daarop zien we dat er in vergelijking met de voorgaande kaart net buiten de ringgracht twee constructies waren bijgekomen. Volgens de legger bij dit plan deden die dienst als koetshuis, stal en bakhuis. Waarschijnlijk werden ze gebouwd in opdracht van J.B. Hyacinth Verhaghen, de toenmalige eigenaar van het 'huis met lusttuin en lustwater'. Die bezat trouwens ook heel wat van de omliggende landbouwpercelen en bosgronden. Zijn leven lang woonde de heer Verhaghen met zijn gezin op de Veemarkt in Mechelen, en was het domein in Geerdegem dus een buitenverblijf. Hyacinth overleed in 1859, waarna het zomerhuis hoogstwaarschijnlijk werd vererfd aan zijn zoon Philibert. Die was na zijn rechtenstudies in dienst getreden van de Usines Ragheno, de Mechelse fabriek voor treinen en trams die Willem Ragheno in 1851 had opgericht. Net zoals zijn vader was ook Philibert actief als liberaal politicus.

Na een korte periode als gemeenteraadslid was hij 20 jaar lang, tussen 1864 en 1884, burgemeester van Mechelen. In 1870 huwde Philibert met Marie De Becker, de weduwe van de jonggestorven Willem Ragheno, in wiens bedrijf ze toen nog steeds actief was. Het lijkt er sterk op dat na de dood van Philibert in 1892 en van Marie in 1899, onder meer het buitengoed in Geerdegem in handen kwam van Ida Ragheno, de dochter van Willem Ragheno en Marie De Becker.

Het kasteel van Grisar

In 1880 huwde Ida Ragheno met Max Grisar, telg uit een Duitse familie die zich in 1800 in Antwerpen had gevestigd en er groot fortuin had gemaakt als scheepsmakelaar en handelaar in huiden, leder, wol en rubber. De families Grisar en Osterrieth waren ook de medeoprichters van de Antwerp International Bell Telephone Company, die in 1879 de eerste Antwerpse telefoonlijn aanlegde tussen hun beider kantoren. De Grisars behoorden tot de groep van rijke handelaars en industriëlen van de uitgebreide Duitse kolonie in Antwerpen, die op de overgang van de 19de naar de 20ste eeuw een eersterangsrol speelde op economisch, sociaal en cultureel vlak. Na hun huwelijk vestigden Max en Ida zich in Antwerpen. Vermoedelijk kwamen ze wel regelmatig op het Mechelse buitengoed aan de Zemstbaan. Zo kwam bijvoorbeeld hun tweede zoon Philip er ter wereld. In 1900 kreeg Max Grisar de toelating om de nog bestaande portierswoning met toegangspoort aan de Zemstbaan 115 te bouwen, naar een ontwerp van aannemer H. Van Rompaey. Het werd uitgevoerd in dezelfde neoclassicistische stijl die we herkennen in de huidige kasteelruïne.

De voor- en achterzijde van kasteel Grisar, vermoedelijk in de jaren 1920.
© Jan Somers

Deze restanten gaan terug op een uitbreiding van het oorspronkelijke buitengoed, die dus vermoedelijk ook rond 1900 tot stand kwam op initiatief van Max Grisar. Oude foto's tonen - naast een mogelijk 18de-eeuws woonhuis met driehoekige frontons - een imposante, neoclassicistische uitbreiding met grote verdiepingshoogten, torens en mansardedaken, die het volume van het bestaande gebouw meer dan verdubbelde. De bevolkingsboeken van die tijd vermelden naast het adres dan ook terecht 'Château Grisar'.

Het einde van een tijdperk

De Eerste Wereldoorlog maakte voor lange tijd een einde aan de sterke Duitse aanwezigheid in Antwerpen. Bij het uitbreken van de vijandigheden in 1914 werden Duitsers verplicht het Belgische grondgebied te verlaten, werden hun handelshuizen gesloten en huizen en bezittingen geplunderd en genationaliseerd. Alleen wie voldoende zijn trouw aan België had betoond, zoals Max Grisar openlijk had gedaan, mocht blijven.

Versillende krantenberichten uit 1914 maken melding van een aanval van Belgische troepen op zijn kasteeltje in Geerdegem, waar Duitse soldaten zich verschanst hadden. Daarbij vielen vermoedelijk meerdere slachtoffers, getuige een krantenartikel uit 1916 waarin Max Grisar de wens uitdrukte om op de laatste rustplaats van vier soldaten in zijn kasteelpark een waardig monument op te richten. Na de oorlog drukte het Belgische gezag verscheidene anti-Duitse maatregelen door, waardoor vrijwel geen van de uitgewezen of gevluchte Duitse Antwerpenaars konden terugkeren. Max en Ida kozen in 1919 voor hun kasteeltje in Geerdegem als vaste woonplaats. Hun verblijf daar was kort. In 1924 stierf Max tijdens een reis in Engeland, waarna Ida en haar jongste zoon zich in het Brusselse vestigden.

In andere handen

In 1926 kocht de familie Donnes, die een verpakkingsfabriek had aan de Mechelse Zandpoortvest, het domein. Na een verblijf van enkele jaren op het kasteel, waarvoor Eug. Donnes in 1931 de nog bestaande poort aan de Zemstbaan liet bouwen, verkavelden ze het terrein in verschillende percelen.

Ze vestigden zich in de portierswoning, waarnaast Eug. Donnes in 1932 een neogotisch torentje liet bouwen. Dat was bestemd voor de oefenbeiaard met 40 klokken van zijn zoon Jan, een van de eerste leerlingen aan de Mechelse beiaardschool.

Het kasteeltje kwam toen in handen van Gaspard De Wit, bestuurder van de gelijknamige Koninklijke Manufactuur van Wandtapijten. Hij liet het oudste deel van het kasteel in de jaren 1930 slopen. Mogelijk geeft het opschrift '1932' op de westgevel het jaar aan waarop dit gebeurde.

Een verwoestende brand

Het kasteeltje bleef bewoond tot aan het overlijden van de weduwe van Gaspard De Wit. Haar zoon Theodoor had zich ondertussen elders gevestigd, maar bleef wel jarenlang zorg dragen voor de dieren in het park. In de jaren 1980 viel het leegstaande gebouw ten prooi aan een brand, waarna de ruïnes verder verkommerden.

Park Hof Grisar

Na de dood van Theodoor De Wit in 2015 ging zijn volledige nalatenschap over naar de Vlaamse Gemeenschap, op uitdrukkelijke voorwaarde dat zijn eigendom in Mechelen een ecologische bestemming zou krijgen. Omdat ook de stad Mechelen binnen het bestuursakkoord 2020-2025 de ambitie koesterde om een publiek park aan de Zemstbaan te openen, werden in 2020 gesprekken opgestart.

Die mondden in 2021 uit in een samenwerkingsovereenkomst over 20 jaar. De heraanleg, de opkuiswerken en het onderhoud gedurende de eerste 6,5 jaar worden door Technopolis gefinancierd, met middelen van het Agentschap voor Natuur en Bos. De stad neemt vanaf 2027 de overige 13,5 jaar voor haar rekening.

In de loop van 2021 werd het 1,6 ha grote domein opgeknapt en toegankelijk gemaakt, zonder te raken aan het ruwe, natuurlijke karakter van het bos. Om de veiligheid van de bezoekers te garanderen werd er wel onderzoek en onderhoud uitgevoerd op de aanwezige bomen en werden de restanten van de vroegere paardenstallen en het kasteeltje opgeruimd en beveiligd.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Deze foto uit de jaren 1970 toont het kasteeltje zoals het was nadat Gaspard De Wit in de jaren 1930 het oudere rechterdeel had laten slopen.

13

PARK KASTEEL EXPOEL

📍 Expoelstraat 2

Expoel kende in de loop der eeuwen verschillende benamingen, die telkens verwijzen naar vroegere eigenaars. De huidige naam refereert naar de echtgenoot van de eerst bekende eigenares van het leen, Catharina Raduwaerts, die deel uitmaakte van een belangrijke feodale familie. Vóór 1272 huwde zij met Jan Van Axpoele of Van Expoele. Drie generaties lang bleef het goed bezit van de Van Expoeles.

Nadien, in de 15de en de 16de eeuw, volgden de verschillende eigenaars elkaar vrij snel op. Met de verkoop aan Peter de Cale in 1547 kwam er weer meer stabiliteit. Tijdens de woelige tweede helft van de 16de eeuw kwam Peters zoon Jan de Cale, secretaris van de Hombeekse schepenbank, in het bezit van het domein. Zijn naam bleef tot meer dan 100 jaar na zijn dood verbonden aan de 'Jan de Calenshoeve'. Via de families Raps, van Battel en van Grysperre kwam het domein aan het einde van de 17de eeuw in handen van Isabella de Mont Brialmont, die een nieuw tijdperk inluidde.

Buitenverblijf van een Antwerpse drukker

In 1702 huwde Isabella met Balthasar IV Moretus, de vijfde in de rij aan het hoofd van de wereldberoemde Antwerpse drukkerij Plantijn. Die liet de Jan de Calenshoeve tussen 1712 en 1717 ombouwen tot een riant zomerresidentie. Waarom Balthasar net het Hombeekse erfgoed van zijn vrouw uitkoos, weten we niet. Wat wel vaststaat is dat hij geld noch moeite spaarde om het domein te verfraaien. Hij liet het bestaande gebouw aan de voorzijde met de helft uitbreiden tot een rechthoekig bak- en zandstenen landhuis met een verdieping.

Daarrond realiseerde de heer Moretus tussen 1716 en 1720 een uitgebreid parkdomein, waarvoor hij een hoeve met twee hectare grond en verschillende andere terreinen en bossen kocht. Achter zijn zomerverblijf liet hij een geometrische siertuin naar Frans voorbeeld aanleggen. Die bestond uit een min of meer rechthoekige waterpartij waarbinnen zich symmetrisch ingeplante perken bevonden.

Achteraan in de tuin prijkte een prieel recht in de zichtas van de woning. De hier en daar nog aanwezige sokkels in het huidige park wijzen erop dat er in de toenmalige siertuin waarschijnlijk ook heel wat beelden stonden.

Naast deze tuin bevond zich een ‘sterrenbos’, met bomenlanen die samenkwamen in een centrale, achthoekige ster. Om zijn buitenverblijf nog meer allure te geven kocht Balthasar ook een stuk grond aan de overzijde van de huidige Expoelstraat, waar hij de nog bestaande bomendreef liet aanleggen.

Familie de Meester

De familie Moretus kon niet lang genieten van haar zomerresidentie: Isabella overleed in 1723, Balthasar zeven jaar later. Kort daarna startten hun kinderen de zoektocht naar een koper voor hun Hombeekse erfdeel. Die vonden ze in de welgestelde Mechelse familie de Meester.

Portretten van Isabella de Mont Brialmont en Balthasar IV Moretus. © Museum Plantin-Moretus

Met het kapitaal van hun overleden ouders kochten de vier kinderen van Pieter III de Meester en Barbara Blondeau in 1736 het buitengoed en enkele omringende bezittingen. De aankoopakte maakt nog steeds melding van de Jan de Caelenshoeve, omschreven als een met water omringd “hoff van plaisantie” met huizen, stallen, schuur, koetshuizen, landerijen, bossen, vijvers, dreven en diverse aanplantingen. Een van de nieuwe eigenaars was Pieter Jan de Meester, als kanunnik van Zelaar verbonden aan het Sint-Romboutskapittel. Hij liet een kleine kapel bouwen tegen de zijkant van het landhuis om tijdens zijn verblijf in Hombeek de mis in intieme kring te kunnen opdragen.

Grafsteen van Pieter III de Meester en Barbara Blondeau in de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk.
© Ward De Kempeneer

Verheven in de adelstand

Bij het overlijden van kanunnik de Meester in 1757 kwam Expoel toe aan zijn neef Pieter IV, enig kind van zijn overleden broer Antoon. De feitelijke overdracht kwam echter pas later, bij de dood van diens tante Elisabeth in 1776. In datzelfde jaar werd Pieter IV, heer van Ravestein, door keizerin Maria Theresia in de adelstand verheven.

Zijn gezin woonde in Mechelen maar verbleef regelmatig op Expoel en op kasteel Ravestein in Hever, dat hij van zijn moeder had geërfd. Onder meer door de verschillende erfenissen die hem te beurt vielen, verwierf Pieter IV een fortuin dat bij zijn dood in 1784 op 1,5 miljoen gulden geschat werd. Dat moest weliswaar verdeeld worden onder zijn 12 kinderen.

Het kasteeldomein van Expoel zoals afgebeeld op de kaarten van J. Van Acoleyen (links, 1739) en Joseph de Ferraris (rechts, 1770-1778 © KBR).

De kadastrale kaart van P.C. Popp van circa 1860 toont de rechte lijn die de spoorlijn Mechelen-Dendermonde in 1836 achter de toenmalige siertuin van Expoel trok.

Veranderende tijden

De nieuwe heer op Expoel werd Gaspar de Meester de Ravestein, advocaat aan de Grote Raad van Mechelen tot de Franse bezetter deze in 1794 afschafte. Bij de eerste korte Franse inval in 1792 kozen de inwoners van Leest hem als hun vertegenwoordiger. In 1810, tijdens de tweede Franse bezetting (1794-1815), werd hij verkozen tot mandataris van het door de Fransen samengevoegde Hombeek-Mechelen en Hombeek-Brabant. Het was echter een mandaat van korte duur, want al bij de eerste zitting verliet hij de raad met slaande deuren.

Een streep door het domein

Na het overlijden van Gaspar in 1823 volgde zijn jongste zoon Pierre hem op als eigenaar van Expoel. Diens politieke carrière was een langer leven beschoren: van 1818 tot 1836 was hij burgemeester van Leest en van 1836 tot aan zijn dood in 1847 van Hombeek. Net op het moment dat hij zijn ambtstermijn in Hombeek aanving, liet de voortschrijdende industrialisatie zich ook voelen op Expoel.

Nadat de jonge Belgische staat in 1834 beslist had om een spoorwegnet aan te leggen met Mechelen als middelpunt, zag twee jaar later de spoorlijn Mechelen-Dendermonde het daglicht. Weliswaar liet die - door een aanpassing van het tracé - de siertuin van Expoel ongemoeid, maar sneed de achterliggende gronden voortaan wel af van de rest van het domein.

Een Engelse landschapstuin

Kort daarop onderging Expoel een volgende grote verandering. Na de dood van zijn vader, Pierre, in 1847 nam de oudste zoon Leopold het beheer van de familiegoederen op zich. Als man van de romantiek liet hij de 18de-eeuwse siertuin achter het kasteel omvormen tot een modieuze Engelse landschapstuin, met kronkelende wandelwegen, bomenpartijen op lichte hellingen, afwisselende zichten en vijvers. Ook in die tijd werd het naastgelegen sterrenbos herschapen in akkerland.

Verbouwingswerken op Expoel

Vanaf ongeveer 1866 verbleef Leopolds jongere broer Athanase tijdens de zomermaanden geregeld met zijn gezin op Expoel. Hij liet de oude dienstgebouwen vooraan het kasteel afbreken en verving ze door nieuwe remises en bijgebouwen op een deel van de gedempte grachten links van het hoofdgebouw.

De gevelbeploistering en vensterluiken van kasteel Expoel werden in 1946 weggenomen. © Hoembeka vzw

Na de dood van Athanase in 1873 - veroorzaakt door een longontsteking die hij in Expoel opliep - werden zijn vierde dochter Romaine en haar man Xavier Montens de nieuwe eigenaars van het domein. Zij vervingen de kleine kapel van kanunnik de Meester door een veel groter exemplaar en lieten aan de voorzijde een imposante dubbele trap plaatsen. Aan de tuinzijde lieten zij een terras met trappen naar de tuin aanleggen. In zijn testament liet Xavier Montens vastleggen dat Expoel terug moest keren in handen van de familie de Meester. Dat gebeurde in 1937, toen zijn dochter H el ene het domein overmaakte aan haar achterneef Bernard de Meester de Ravestein.

Een vaste woonst

Na een aanpassing aan de moderne comforteisen betrok het gezin van Bernard de Meester de Ravestein in 1937 Expoel als vast verblijf. Negen jaar later liet hij de witte bepleistering van de gevels en de buitenluiken verwijderen, waardoor het kasteel zijn huidige uitzicht verkreeg.

Tekst: Ward De Kempeneer (Hoembeka vzw)

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Om zijn buitenverblijf nog meer allure te geven liet Balthasar IV Moretus rond 1720 een imposante toegangsdreef aanleggen.

14

GEMEENTEHUIS EN ONDERWIJZERS- WONING LEEST

Ferm Kinderopvang
Leest

Ten Moortele 1

Met de opheffing van zijn schepenenbank in het begin van de 14de eeuw verloor Leest ook zijn zelfstandigheid. Het herwon die pas tijdens de bezetting door de Franse revolutionairen in 1794-1815. Met de nieuwe structuur kwamen echter ook nieuwe verplichtingen, zoals het organiseren van officieel lager onderwijs. De Franse initiatieven voor de ontwikkeling van het onderwijs werden onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) verder uitgewerkt. Daartoe behoorden onder andere regelmatige inspecties.

In 1828 stelde de toenmalige districtscommissaris dat Leest een van de weinige gemeenten in zijn ressort was waar het schoolwezen nog merkkelijk verbeterd kon worden. Dat was naar zijn mening onmogelijk zonder een behoorlijk lokaal. De lessen vonden toen plaats - zoals ook lange tijd voordien - in een deeltje van de woning van de koster van de kerk, die tegelijk ook de onderwijzer was. Volgens de kerkrekeningen dateerde deze woning bovendien al van 1638; ze was een gedeelde eigendom van de kerkfabriek en de Heilige Geest, de toenmalige armenbijstand. Omdat de gemeente niet alleen kon instaan voor de bouw van een nieuw schoollokaal, kreeg ze daartoe nog in 1828 een premie van de hogere overheid.

Een deeltje van de kleine kosterwoning, perceel 38 op de kaart van Jan Van Acoleyen uit 1723, diende tot vroeg in de 19de eeuw als schoollokaal.

Een eerste school en gemeentehuis

Om de beperkte middelen van arme gemeentebesturen zo efficiënt mogelijk te besteden, werden er bij openbare bouwwerken af en toe verschillende functies gecombineerd. In Leest verbond het gemeentebestuur de realisatie van het schoollokaal met een eerste, rudimentair gemeentehuis.

Architect Pieter-Jan Meus uit Puurs stelde in februari 1829 een ontwerp op, dat nog datzelfde jaar werd uitgevoerd. Het schoolvertrek in het rechterdeel van het kostershuis werd definitief afgesplitst en gedeeltelijk heropgebouwd en gerenoveerd tot gemeentehuis. Al is dat misschien een groot woord voor een kamer van 5 bij 3,5 meter, die diende als raadzaal, kabinet van de burgemeester, secretariaat en archief, en voor een cachot van iets meer dan vier vierkante meter.

Tegen de rechterzijgevel hiervan kwam een nieuw schoollokaal van 13 meter lang en bijna 7 meter diep, voor zowel jongens als meisjes. De voorgevel met vier waaivormige vensters leek waarschijnlijk niet toevallig op de in 1825 ontworpen school van Hombeek, die de onderwijstdiensten als een goed voorbeeld beschouwden.

Overigens kocht de gemeente de grond waarop beide gebouwen stonden pas in 1846 van de kerkfabriek en het armenbestuur, nadat de hogere overheid bezwaar had aangetekend tegen de manier waarop de lokale besturen de herstellingen aan het kostershuis wilden betalen. Koster Martinus Moortgat mocht in het resterende deel van dat huis blijven wonen, op voorwaarde dat hij de kinderen uit arme gezinnen gratis onderwijs gaf.

Deze latere opmeting toont het in 1829 gerealiseerde gemeentehuis in het rechterdeel van het kostershuis en het nieuwe schoollokaal ernaast.

Te klein, of toch niet?

In februari 1851 dook een nieuw probleem op: de inspectie vond de school te klein voor de 204 leerlingen die er toen les volgden. Het was het begin van een decennialange discussie met de gemeente die naar eigen zeggen onvoldoende geld in kas had voor een uitbreiding en de bestaande school overigens voldoende groot vond.

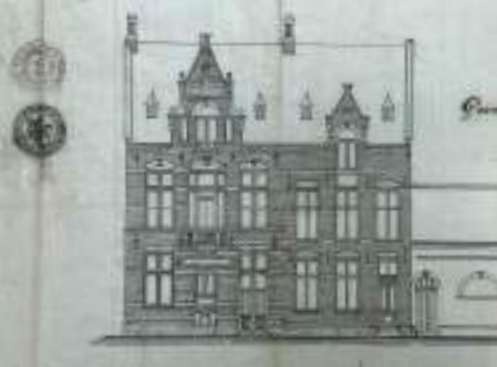

Onuitgevoerd ontwerp uit 1880 van provinciaal architect Leonard Blomme voor de uitbreiding van de school en de bouw van een nieuwe onderwijzerswoning.

Het standpunt van de gemeente valt deels te begrijpen doordat het aantal leerlingen vóór de invoering van de leerplicht in 1914 sterk schommelde naargelang het seizoen. Buiten de wintermaanden moesten veel kinderen immers helpen in de landbouw, die zeker in Leest van groot belang was. Door de oprichting van een meisjesschool in het naburige Battel in 1863 nam het aantal leerlingen in Leest ook enigszins af. Daartegenover stond dat de schoolwetgeving gaandeweg verstrengde. Zo werd in de jaren 1870 de minimale oppervlakte per leerling opgetrokken van 75 dm² naar 1 m². De schoolinspectie vond bovendien dat Leest een eigen meisjesschool moest bouwen, waartoe de gemeente niet geneigd was. Om de discussie te concretiseren maakte provinciaal architect Joseph Schadde op vraag van de gouverneur in 1865 een voorontwerp. Daarin stelde hij niet alleen voor de school met een derde uit te breiden, maar bracht hij ook een oplossing aan voor de herinrichting van het kostershuis en het gemeentehuis. De gemeente toonde zich echter zeer kritisch, waardoor het plan zonder gevolg bleef.

De schoolstrijd: de kaarten opnieuw geschud

Pas in 1877 keerde het tij: de gemeenteraad ging alsnog akkoord met de bouw van een eigen meisjesschool. De bestaande school kon dan een jongensschool worden, met een nieuwe onderwijzerswoning ter vervanging van het avondse kostershuis. Er werden onderhandelingen aangeknoopt met de kerkfabriek en het armenbestuur om het kostershuis en de grote tuin achter de school aan te kopen; provinciaal architect Leonard Blomme werkte een ontwerp uit.

Uiteindelijk had provinciaal architect Leonard Blomme vier ontwerpen nodig voor het gemeentehuis, de onderwijzerswoning en de school van Leest, voordat alle partijen het in 1881 eens geraakten.

Met het uitbreken van de schoolstrijd tussen katholieken en liberalen (1878-1884) belandden zijn plannen echter meteen in de prullenmand. De bouw van een katholieke gemengde school aan de Kouter in 1879 bracht het leerlingenaantal van de gemeenteschool terug van 210 tot 30. Daarna werkte Blomme in 1880 een nieuw plan uit voor de uitbreiding van de gemeenteschool - die toch gemengd zou blijven - en voor een nieuwe onderwijzerswoning. De gemeente zag wel het nut in van de nieuwe woning, maar niet van de schooluitbreiding. Volgens de schoolinspecteur speelde de katholieke samenstelling van de toenmalige gemeenteraad daarin een zekere rol.

De oplossing: een gemeentehuis

De onverwachte uitweg uit de impasse kwam er enkele maanden later toch op initiatief van de gemeente. Die dacht op een voordelige manier een nieuw gemeentehuis te kunnen bouwen door het te combineren met de geplande onderwijzerswoning. De school zou een overdekte galerij, toiletten en een speelplaats krijgen, maar met de uitbreiding zou gewacht worden tot de noodzaak zich aandienende. De hogere overheid stemde in omdat zo alleszins al een aantal problemen aangepakt kon worden.

Verscheidenheid in eenvormigheid

Het ontwerp van provinciaal architect Leonard Blomme uit mei 1881, zijn vierde ondertussen, raakte eindelijk door iedereen goedgekeurd. De werken vingen aan in maart 1882 en werden nog datzelfde jaar afgerond. Op de plek van het afgebroken kosterhuis en het oude gemeentehuis kwam een hoog bouwvolume waarin het gemeentehuis en de onderwijzerswoning een eigen plaats kregen. Voor dergelijke gebouwen hanteerde Blomme wel vaker de neo-Vlaamse-renaissancestijl, zoals hier in de voorgevels, met een referentie naar de 16de-eeuwse bloeiperiode van onze gewesten.

Om het gemeentehuis iets meer aanzien mee te geven, legde hij de vloerniveaus iets hoger, voorzag hij een balkon en een groot dakvenster, en werkte hij de details iets rijker en decoratiever uit. Dankzij het gebruik van duurdere materialen voor bijvoorbeeld de trap en de schouwen bracht hij ook in het interieur een onderscheid met de onderwijzerswoning.

In de halfondergrondse kelder van het gemeentehuis kwam het cachot, beneden voorzag hij vertrekken voor het archief, het kadaster en het armenbestuur. De gemeenteraadzaal en het secretariaat situeerde hij op de verdieping. De onderwijzerswoning werkte hij uit als een gewone burgerwoning, met een eigen tuin, een stal en een washuis. De school voorzag hij enkel van een eigen toegang en een meer gelijkmatige interieurindeling, maar ze kreeg nu eindelijk een ruime speelplaats met voldoende toiletten en een overdekte galerij.

In gebruik

Burgemeester Jan Theodoor Bogaert overleed in 1881, kort voor de eigenlijke bouw van start ging. Zijn opvolger, Henricus Livinus De Laet, mocht als eerste het nieuwe gemeentehuis in gebruik nemen, zoals vermeld op de marmeren gedenkplaat in de hal.

De eerste bewoner van het schoolhuis was Jan Dumont, die in 1879 was aangetreden als hoofdonderwijzer. Hij was een markante figuur, een bekwame maar strenge leraar. Hij stond bekend om zijn 'koterhaak', een manshoge haak om in de winter het vuur in de stoof aan te wakkeren, maar die af en toe ook diende om ongehoorzame kinderen te laten voelen dat de meester het meende.

Meester Jan Dumont was tussen 1882 en 1917 de eerste bewoner van de onderwijzerswoning.

Door de sloop van de beide lage woningen op deze foto tijdens de jaren 1960-1970 kwamen het gemeentehuis en de onderwijzerswoning als het ware 'alleen te staan' op het dorpsplein. © Verzameling Guido Hellemans

Meester Dumont betrok de onderwijzerswoning tot aan zijn pensioen in 1917. Hij werd opgevolgd door Constant Moons in 1917-1918, Remi Kets in 1918-1920 en Jan-Baptist De Leers van 1920 tot circa 1958. Vanaf dat jaar hadden alle hoofdonderwijzers een eigen huis en verloor de woning aan Ten Moortele haar oorspronkelijke bestemming. Die bleef echter nog bewoond tot halfweg de jaren 1970, met name door de familie van August Nuytkens-Van Erp. Al die jaren ondergingen de onderwijzerswoning en het gemeentehuis slechts kleine verbouwingen. Om het secretariaat op de benedenverdieping van het gemeentehuis te vergroten, werd in 1906 het halfondergrondse cachot afgebroken en vervangen door een exemplaar op de binnenplaats. In 1958 vonden enkele herstellingen plaats aan de beide gebouwen en in 1972 herstelde architect J. Schaerlaeken uit Willebroek de daken die waren beschadigd in de stormnacht van 12 op 13 november van dat jaar.

De jaren 1970 brengen verandering

In 1968 verdween de woning Jacobs tegenover het gemeentehuis. Acht jaar later was het de beurt aan de woning Van Hoof links tegen datzelfde gemeentehuis. De sloop van beide woningen hertekende het uitzicht van het dorpsplein. De gemeentefusies van 1977 hertekenden het administratieve landschap. In 1976 legde August Lauwers zijn mandaat als laatste burgervader van Leest neer. De onderwijzerswoning was eerder al in gebruik genomen als postkantoor. Dat verhuisde naar het gemeentehuis toen het gebouw in 1987 alweer een nieuwe functie kreeg als uitleenpost van de stedelijke Openbare Bibliotheek van Mechelen. In de twee lokalen beneden konden de inwoners van Leest terecht voor zo'n 6000 titels.

Een nieuwe eeuw met een nieuw elan

In 1998 beschermde de Vlaamse Gemeenschap het ensemble uit 1882 omwille van zijn historische waarde. Dat bleek een geschikte aanzet voor een restauratie en herbesteding van beide gebouwen, uitgevoerd tussen 2004 en 2006. Op de plaats van de minder belangrijke bijgebouwen achteraan ontwierp architect Marc de Prins een bijkomende refter voor de naastgelegen gemeentelijke basisschool.

Op die manier kon de speelplaats gevrijwaard blijven en kregen het gemeentehuis en de onderwijzerswoning een polyvalente uitbreiding. De beide monumenten ondergingen een restauratie en herinrichting naar een ontwerp van architect Karel Beeck. De werken omvatten het herstel van de gevels, de daken, het houten buitenschrijnwerk en andere oorspronkelijke elementen zoals het interieur van de vroegere raadzaal. Door de meeste binnenmuren van de onderwijzerswoning te verwijderen en doorgangen te maken naar het gemeentehuis ontstond een functioneel geheel ten dienste van de Leestenaars.

Vandaag de dag vullen de lokalen zich dankzij Ferm Kinderopvang Leest nog bijna elke dag met kinderstemmen; ze maken samen met De Spiegel, Oxfam en het bibpunt deze historische gebouwen tot een actieve plek.

Ferm Kinderopvang Leest

Ferm Kinderopvang Leest staat in voor de opvang vóór en na school van kinderen tussen 2,5 en 12 jaar oud uit de Sint-Niklaasschool en De Spiegel in Leest. Op woensdagnamiddag zijn we er ook voor de kinderen uit De Vlieger in Heffen. Tijdens de schoolvakanties kunnen alle kinderen uit deze leeftijdscategorie gebruik maken van onze opvang. Ferm Kinderopvang Leest werkt graag inclusief voor kinderen die specifieke zorgen nodig hebben. Meer informatie vind je op www.SamenFerm.be.

Tekst: Lieve Huysmans, Leest Geweest
Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

📍 Oude Stadsfeestzaal / Lumière Mechelen

Frederik de Merodestraat 28

Baeck, Mario, Mechelen, Frederik de Merodestraat 28
“Oude Stadsfeestzaal”, deelrapport cementvloerbetegeling,
Onze-Lieve-Vrouw-Waver, 20 januari 2010.

Examino (VandenBorre-Lauwers bvba), Materiaal-technisch onderzoek
van het interieur van de oude stadsfeestzaal te Mechelen, oktober
2009-januari 2010.

Debatty, Marc, Stevens, Sofie en Van den Mooter, Maarten, Oude
Stadsfeestzaal, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2018,
Mechelen, 2018, p. 22-29.

📍 Huis Cadix

Berthoutinstituut-Klein Seminarie

De Greef, Patrick en Van der Jeught, Els, Huis Cadix, in: brochure Open
Monumentendag Mechelen 2015, Mechelen, 2015, p. 46-51.

Denys, Elsbeth en Rasson, Fabian (Ornament cvba), Materiaal-
technisch onderzoek Frederik de Merodestraat 41, 2800 Mechelen,
(onuitgegeven studie), Antwerpen, 2012.

Van der Jeught, Els, Huizenonderzoek in Mechelen: het huis
Cadix, Frederik de Merodestraat nr. 41. Van hotel tot kloosterpand,
(onuitgegeven eindverhandeling Vrije Universiteit Brussel), 2007.

📍 Het Predikheren

Goswin de Stassartstraat 88

Denys, Elsbeth, Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, Bouwhistorisch
en materiaal-technisch onderzoek van het Predikherenklooster te
Mechelen, (onuitgegeven studie), Antwerpen, 2011.

De Peu, Piet, Het oud-dominicanenklooster te Mechelen, **Gent, 1986.**

Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, Bouwhistorisch en materiaal-
technisch onderzoek van het predikherenklooster te Mechelen: 2e fase,
(onuitgegeven studie), **Borgerhout, 2012-2013.**

Stuhlmacher, Mechthild, dossier ontwerp en aanvraag voor de
meerjarige subsidiëringsovereenkomst, **Rotterdam, 2013.**

📍 De Beyaert

Grote Markt 1

De Ware Vrienden van het Archief, Onderzoeksproject Grote Markt.

📍 Sint-Barbara de Grote (1) - Moreelshuis (2) / Sjarabang

Hoviusstraat 2 - Moreelstraat 3

Architecten Beeck & Hermans, Beheersplan Begijnhofwoning Sint-
Barbara te Mechelen, **Mechelen, 2017.**

De Greef, Patrick, De geschiedenis van Casimir, een koopwoning
op het Groot Begijnhof binnen de muren, (onuitgegeven studie),
Mechelen, 2013.

Wouters, Annelies, voorbereidende fiche Hoviusstraat 2 i.h.k.v.
opmaak beheersplan.

📍 Begijnhofkerk

Nonnenstraat 28

De Greef, Patrick, De geschiedenis van de Mechelse Begijnhofkerk.
330 jaar vrouwelijke devotie onder de hoede van de pastoor,
onuitgegeven onderzoeksrapport, **Mechelen, 2015.**

De Greef Patrick, Van den Mooter, Maarten en Debatty, Marc,
Begijnhofkerk, Nonnenstraat 28, in: brochure Open Monumentendag
Mechelen 2015, Mechelen.

De Greef, Patrick, Begijnhofkerk, Nonnenstraat 28, in: brochure Open
Monumentendag Mechelen 2016, Mechelen, p. 49-55.

De Greef, Patrick, Bijdrage i.h.k.v. de tentoonstelling ‘Begijnhoven.
Eeuwenoud. Eigentijds’, (2019).

Laporte, D. en Horsten, F., Ontstaan en ontwikkeling van de
begijnenbeweging, in: tijdschrift OKV, jaargang 2001, nummer 4,
uitgeverij Die Keure, Brugge.

OKV 1982, 20ste jaargang: “De baroksculptuur en het barok
kerkmeubilair in de zuidelijke Nederlanden” en “De barokarchitectuur
in de Zuidelijke Nederlanden”.

Philippen, L. J. M., Begijnen-werkzaamheden naar een schilderij
in ‘t Mechelsch Begijnhof, in: Prosper Verheyden gehuldigd ter
gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag 23 October 1943,
Antwerpen, 1943, p. 51-70.

PRC bvba (2014), Materiaal-technisch onderzoek, Mechelen, Sint-
Alexius en Sint-Catharinakerk, (onuitgegeven studie), 2014 (archief
dienst Monumentenzorg stad Mechelen).

BRONVERWIJZING

📍 **Sint-Romboutskathedraal / dakkap**
Sint-Romboutskerkhof

Nuytten, Dieter, Middeleeuwse dakkappen in het voormalige hertogdom Brabant, in: M&L, juli-augustus 2005 (24/4), p. 22-36.

📍 **Vroegere Inofer-site / Inofer Mechelen**
Guldendal 17

Callebaut Architecten, Herbestemming perserij Inofer: bijlagebundel historiek, (onuitgegeven studie), 2018.

📍 **Nekkerspoelstation / Baeckens Books**
Ontvoeringsplein 12

De Greef, Patrick, Het Nekkerspoelstation, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 1994, Mechelen, 1994, p. 30-33.

📍 **Vroeger Sint-Maartenziekenhuis / Maarten**
Willem Rosierstraat 1

Ciril nv, Maarten Magazine, (online publicatie), september 2020.
Vermoortel, Frans, Mechelen, kroniek van een stad, 1830-1952, Brugge, 1990.

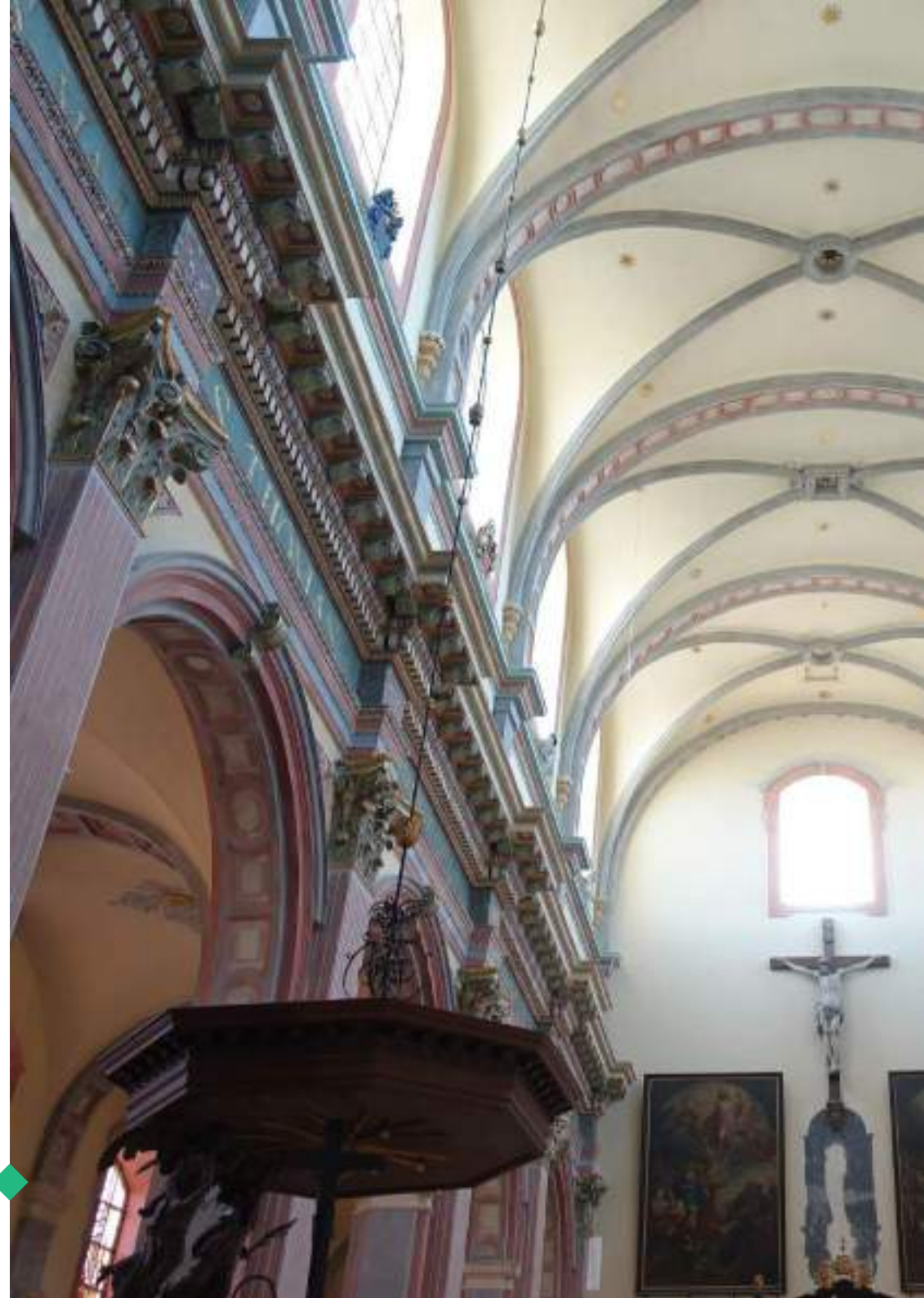
📍 **Park kasteel Expoel**
Expoelstraat 2

De Kempeneer, Ward, Tuinen van Expoel, in: 't Ridderke, Trimestrieel heemkundig tijdschrift van Hoembeka, 2005, nr. 3, p. 66-73.

📍 **Gemeentehuis en onderwijzerswoning Leest /
Ferm kinderopvang Leest**
Ten Moortele 1

Hellemans, Wilfried, Het oud-gemeentehuis en schoolhuis van Leest beschermd en gerestaureerd, in: 't Ridderke, Trimestrieel heemkundig tijdschrift van Hoembeka, 2005, nr. 4, p. 115-118.

Begijnhofkerk ©Visit Mechelen

NOTITIES

Lined writing area on page 120, consisting of 25 horizontal dotted lines.

Lined writing area on page 121, consisting of 25 horizontal dotted lines.

Teksten

Marc Debatty Sofie Stevens Ward De Kempeneer
Patrick De Greef Lieve Huysmans Els Van der Jeught
Eveline De haes Dieter Nuytten Maarten Van den Mooter

Dank aan

- In de eerste plaats aan alle eigenaars die met zoveel enthousiasme hun eigendom openstellen
- De vele vrijwilligers en personeelsleden van Stad Mechelen die zich inzetten voor de bewaking van de opengestelde gebouwen
- Alle muzikanten van het Conservatorium die voor sfeervolle muziek zorgen in de opengestelde panden
- De Ware Vrienden van het Archief
- Faculteit van het Mechels Dialect
- Koninklijke Gidsenbond Mechelen
- Mechelen Binnenste Buiten
- Stadsarchief Mechelen
- Torens aan de Dijle

Redactie

Maarten Van den Mooter

Eindredactie

Marijke Hoflack

Beeldmateriaal

Het fotomateriaal is afkomstig van het Stadsarchief Mechelen - www.regionalebeeldbank.be, van de Projecten & Monumenten stad Mechelen of Visit Mechelen, tenzij anders vermeld

Vormgeving en drukwerk

Joke Doms en Mechelse Drukkerijen

Cover

Begijnhofkerk ©Visit Mechelen

Deze brochure is een publicatie van de afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen. Uit deze uitgave mag niets overgenomen worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

V.U.: Erik Laga, algemeen directeur, Grote Markt 21, 2800 Mechelen • Wettelijk depot: D/2021/0797/7

Agentschap
Onroerend Erfgoed

Vlaanderen
is erfgoed

